350-ÅRIGT BREV LADE GRUNDEN TILL SVENSKA POSTVERKET

Av Sven Carlin

Sven Carlin är född 1917. Postanställd sedan 1936 kom han 1953 till Hörby som postmästare och fann spår av Victoria Benedictssons missförstådde make, som en gång nött samma stol. Sedan dess har han roat sig med att söka människan bakom postala potentater. Ofta och gärna – som här – utgår han från handskrifter. Leddes härav 1966 till Postmuseum, där han blev kvar till 1982. Utgav 1975 »Vad kostade brevet?» på Natur & Kultur.

Redan i höst kan vi fira detta minnesvärda brev, som – likt ägget som födde en höna – blev grundläggande för all brevbefordran i vårt land. Sedan länge är det väl känt, att det var rikskanslern Axel Oxenstierna som stod bakom förordningen om Post-Bådhen, det svenska postverkets urkund av 1636. Mindre känt är att han på eget bevåg redan på hösten 1635 – alltså i dagarna för 350 år sedan – hade funnit och anställt den förste postchefen. Från Tyskland, där han då hade vistats i nio år, skriver han ett brev daterat i München-Neuburg den 26 augusti 1635. Det är värt att återges i sin helhet, men för den som finner det svårläst i sin tunga prakt har jag låtit kursivera de väsentliga avsnitten:

»Stormechtigste Drotning, allernådigste fröken, Eder Kongl May:tt kan jag underdånigest icke förhålla, huruledes denne brefvijsare Andres Wechell hafver varet för någon tijd sedan *af salig Kongl May:tt beställt och förordnat till postmester i Leipzig,* hvarved han och den flijt hafver giordt, att han väll hade meriteret längre därved att blifva, män, aldenstund churfursten af Saxen effter sal. Kongl May:tz dödelige afgång hafver derhän *förordnat en annan och således stött denne derifrån,* så hafver han omsijder sig hos mig ahngifvet och om vijdare employe solliciteret. Såsom jag nu fuller hafver hålledt ded vara *af nöden och alltijd tänckt på medel och vägar, huru där hemma i Sverige postväsended fogeligen kunde inrättas* med någor landsens nytta, men allt härtill för mangell skuld opå ett tiänligt subjectum, som ded värket förstode och rätt viste dermed umgåå, inthed kunnadt skaffa, till dess denne lägenheeten med be:te Wechell sig hafver öpnad, alltså hafver jag och (vethandes, att han, som elliest *ähr en god, redelig man, postväsendet icke allenast väll förstår,* uthan veet ded och bequämbligen att ahnställa och handtere, och funnedt honom dertill af sig sielf benägen) taget sådant tilfälle i acht och pousseret honom till att på sig taga dess disposition i Stockholm, till den ände jag och hafver honom derhän spederet, män, aldenstund han någon tijd behöfver till att först göra sig kunnig derinne i landet om vägarne, på hvilcke posterne skole läggies, och han icke ähr af dee

medel, att han sig i medler tijd på egne speser något länge kan uppehålla, så täcktes E:s Kongl May:tt låtha ad interim göra honom någon förordning till sitt nödtorfftige uppehälle, så länge och till dess honom framdeles effter intagen underrättelse om landsens situation och vägarnas beskaffenheet vijdare någon viss beställning eller åhrsdeputat kan blifva assigneret; hafver fördenskuld icke kunnadt underlåtha E:s Kongl May:tt hans person i så måtta underdånigest att recommendere och ähr der viss opå, *att ett sådant värck, när ded blifver inrättad, tilbörligen handhafft och ved macht hållet, skall blifva fädernesslandet till ingen ringa nytta och dermed förekommas mycken onödig tunga och besvär å landet,* hvilket E Kongl May:tz högrådsamme consideration jag fördenskuld i ded öfrige underdånigest vill hafva heemställt. Befahler E Kongl May:tt härmed i Gudz milde beskerm till all god lijfzhelsa och välmåge, så och rolig, god och lyckesam regering och mig i E K M:ttz nåde och gunst underdånigest. Af München-Neuburg den 26 augusti åhr 1635.

Eders Kongl May:ttz underdånigste,
trogne och hörsame tiänare,
Axell Oxenstierna mp»[1]

Nu bör man ju ha i minnet, att när Axel Oxenstierna skrev till drottningen, så menade han inte den nioåriga flickan, utan regeringen, och i förmyndarregeringen var det han själv som hade ledningen. Bland de övriga fyra riksämbetsmännen var en hans bror och en annan hans kusin. De andra två var åldriga män med stor benägenhet att nicka bifall – de var båda sjukliga efter långvarig krigsfångenskap. Det är mot denna bakgrund han kunde handla i enlighet med vad han »alltid tänkt» och han kunde anställa och skicka hem en chef för ett planerat postverk.

Axel Oxenstiernas bakgrund

Man kan därför knappast gå vidare utan att först påminna om den ställning Axel Oxenstierna hade. När han 1606 blev riksråd var han bara 23 år gammal, och när Karl IX blev sjuk år 1610 och strax därefter dog, var det han som ställdes vid sidan av den 11 år yngre Gustav Adolf. Enligt gamle kungens testamente var han också medlem av förmyndarregeringen. Redan från 1612 fungerade han som rikskansler. När kungen senare drog i fält var Oxenstierna också den som var tillförordnad regent.

Tidigt kom rikskanslerns organisatoriska talanger till synes. 1617 framlade han den nya riksdagsordningen och året före slaget vid Lützen kunde han förelägga kungen ett förslag till regeringsform. Det godkändes av kungen och stadfästes 1634.

Det är sålunda inte utan skäl som man räknar med att Axel Oxenstierna själv står bakom »Förordningen om Post-Bådhen» av år 1636. Förvånande

[1]Mp = manu proprie, egenhändigt.

Rikskanslern Axel Oxenstierna, omkring 1633. Kopparstick efter målning av M van Mierevelt.

är detta om man betänker, att han alltsedan 1626 var med kungen i Tyskland. Under tio år vistades han där – även om vintrarna när kungen själv reste hem. Att han under denna tid fann underlag för att lägga fram riktlinjer för ett svenskt postverk, beror dels på att han redan 1624 hade sysslat med tanken på ett sådant, dels att han under vistelsen i Tyskland organiserade ett fältpostnät, och kanske inte minst, att han där fick kontakt med en praktiskt kunnig man.

Forordning
Om
Poſt-Budde.

VI Chriſtian den Fierde / med Guds Naade / Danmarckis / Norgis / Wendis oc Gottis Konning Hertug vdi Sleßvig / Holſten / Stormarn oc Dithmerſken / Greffue voi Oldenborg oc Delmenhorſt ꝛc. Giøre alle Witterligt / at effter ſom Wi Naadigſt for gaat anſeet haffuer / Ordinarie Budde offuer alt Vort Rige Danmarck at anrette / Da haffuer Wi derforre eractet at være fornøden / forbe[n]: Budde oc deris Breff-Pendinge belangende / en huer til effterretning denne Vorts Forordning at lade vdgaa / huor effter alle oc huer vedkommer / ſig haffuer at rette oc forholde. Giffuet paa Vort Slot Kiøbenhaffn den 24. Decembris / Aar 1624.

Den danska förordningen om Post-Budde, av 24 december 1624.

Danska postförordningen

När Axel Oxenstierna alltså 1635 skriver att han »alltid tänkt på medel och vägar» att skapa ett postväsende i Sverige, så går helt naturligt våra tankar till »de skånska landskapen» – Skåne, Halland och Blekinge – som fick sitt postväsende ordnat redan 1624.

Men redan en snabb blick på den danska »Forordning om Post-Budde» av den 24 december 1624 visar så stora organisatoriska skillnader, att man kan utgå från att Oxenstierna inte har sneglat söderut när han planlade det svenska postverket. I många avseenden är det danska postväsendet redan från början så fullständigt utarbetat, att man rimligen skulle ha funnit likheter i formuleringen, om Oxenstierna hade studerat det danska utkastet.

Redan i första paragrafen skiljer sig den danska förordningen från den svenska. Det var nämligen borgmästaren och rådet i Köpenhamn, som skulle utse fyra köpmän, som tillsammans med postmästaren skulle ha överinseende över postverket i Danmark. Postmästaren i sin tur skulle vara en ärlig och flitig man »som ingen anden stor Handtering driffuer». I Sverige blev det snarare regel att man valde postmästare bland etablerade borgare, ofta rådmän eller borgmästare.

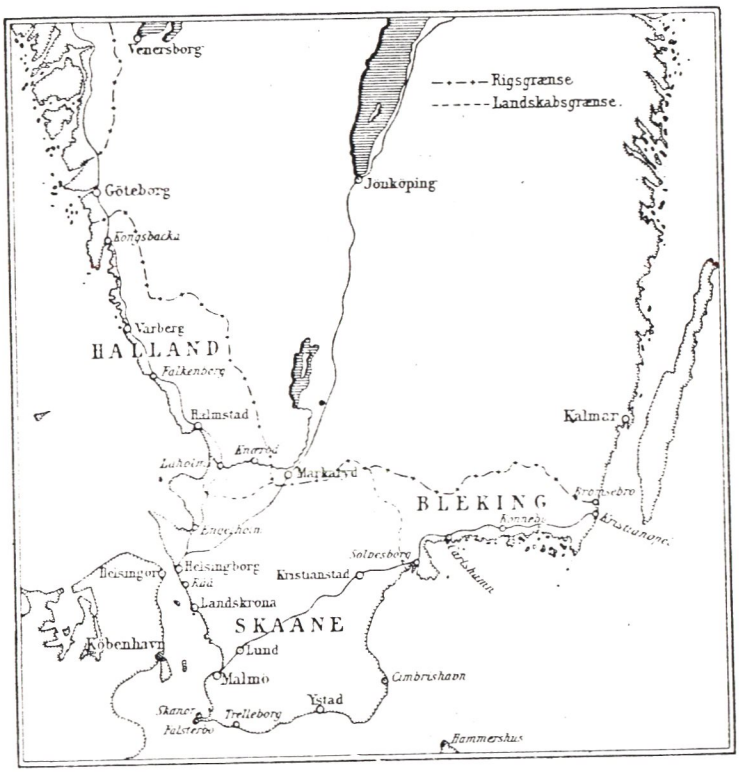

De danska postlinjerna i Skåne, Halland och Blekinge 1624–1645.

Postlinjerna fick redan från början sin definitiva utformning, och dessutom fanns i motsats till i den svenska förordningen, ett utförligt avgiftssystem. Kanske kan detta ses som ännu ett tecken på att Danmark »ligger närmare kontinenten». Köpmanslinjen från Hamburg hade nämligen redan 1602 utsträckts över Kolding till Köpenhamn. Man hade alltså en erfarenhet av värde både när det gällde linjernas organisation och avgiftsberäkningen. Det förtjänar också att nämnas, att Oxenstiernas kollega i Danmark, Christian Friis, även han en framstående statsman, torde ha utarbetat förordningen. En annan parallell är att det var kardinal Richelieu som skapade postverket i Frankrike.

Av störst intresse för oss är givetvis postlinjerna till Halland och Blekinge. Längs den förra fastställdes brevportot (och ett brev preciserades som »et halfft Aarck») till:

Från Köpenhamn	till Helsingör	4 skill
	till Helsingborg och Ängelholm	6 skill
	till Laholm	7 skill
	till Halmstad	8 skill
	till Falkenberg och Varberg	12 skill

För återvägen fanns också avgifterna ordentligt angivna:

Från Varberg	till Halmstad	6 skill
	till Laholm	7 skill
	till Helsingborg	8 skill
	till Helsingör	10 skill
	till Köpenhamn	12 skill

Blekingelinjen:

Från Köpenhamn	till Malmö	4 skill
	till Lund	6 skill
	till Kristianstad	8 skill
	till Sölvesborg	10 skill
	till Ronneby	12 skill
	till Kristianopel	16 skill

Från Kristianopel	till Ronneby	4 skill
	till Sölvesborg	6 skill
	till Kristianstad[1]	8 skill
	till Lund	10 skill
	till Malmö	12 skill
	till Köpenhamn	16 skill

[1] I kungörelsen felaktigt Kristianopel.

Men även om denna taxa förfaller oss föredömligt utförlig, fanns generella regler, och de är utformade på ett annat sätt än våra. Om postbuden på sina turer medförde brev från en köpstad till en annan, skulle betalas 1 skilling för varje mil intill fyra mil. För 5, 6 eller 7 mil betalades 6 skilling, men om brev medfördes längre än 8 mil, betalades ändå inte mer än 6 skilling hur långt det än befordrades »udi Riget eller Förstendömmet» . Även bestämmelserna om hur portot skulle erläggas, som vi inte har entydiga regler om förrän i 1643 års brevtaxa, klargör man redan i den grundläggande danska förordningen:

När ett brev skulle befordras av två bud efter varandra, skulle den som skickade brevet betala det första budet, och brevets mottagare det senare. Men om ett brev befordrades av tre bud, då måste avsändaren betala det första budet och dessutom skicka med pengar för andra budets räkning. För att göra detta förfaringssätt helt klart, ger man ett praktiskt exempel:

> »Nemlig om nogen fra Malmøe til Aalborg vilde forskicke sit Breff da betale hand først Buddet 4 skil.til Kiøbenhaffn, dernest leffuere hannem 6 skil. som skal leffueris Kiøbenhaffns Postmester at betale Buddet fra Kiøbenhaffn til Kolding, huilcket oc vden paa Breffuit skal antegnis, den i Aalborg Breffuit annammer, betal Buddeløn fra Kolding som er 12 skilling».

Tidigt svenskt förslag till postordning

En av anledningarna till att Axel Oxenstierna inte tagit intryck av den danska postordningen, kan vara, att han själv tidigt på våren 1624 hade utarbetat ett förslag till Post-Ordning, alltså nästan ett år innan den danska förordningen kungjordes. Tillkomsten är kopplad till den ordinantia om gästning och skjutsning, som föredrogs i riksdagen den 12 mars 1624, varvid postordningen omtalas som redan utfärdad. Det är dock inte klarlagt att den någonsin förelades riksdagen. Både postordningen och förordningen om gästning blev uppskjutna till 1636.

För att alltså »avskaffa all oskälig tunga och besvär från våra undersåtar» föreslås sålunda att »gångande poster måtte anställas genom hela riket» och med dem skulle befordras inte bara kronans egna brev – om de inte krävde ridande specialkurir – utan också privatbrev, vilka »nu understundom med stor omkostnad och eget bud» skickas. Vem som helst skulle då »för en ringa ting» kunna skicka sina brev och bud, och orsaken till »mycket ridande och rännande» skulle upphöra.

En General Postmästare skulle anställas, och han skulle finnas i Stockholm. Till honom skulle de olika ämbetskanslierna överlämna sina brev, och postmästaren skulle ordentligt anteckna dagen då de inlämnats, när han vidarebefordrat dem, med vilken post de skickats och vilken väg.

Än en gång påpekas, att även privatpersoner som ville anlita de ordinarie posterna för sina brev, skulle överlämna dem till postmästaren och låta anteckna när det skett, så att de med tiden skulle kunna få veta vart deras brev »ähr vägen tagett».

Fem olika poster skulle omedelbart inrättas: till Markaryd, till Göteborg, till Falun, till Härnösand och till Reval över Åbo.

På Markarydslinjen skulle finnas tre *ridande* poster, på linjen till Göteborg och Härnösand vardera tre *gående* poster, till Falun två och till Reval fyra gående poser. Här talas alltså om både ridande och gående poster. Alla skulle de, liksom planerade *seglande* poster, stå under General Postmästarens kommando.

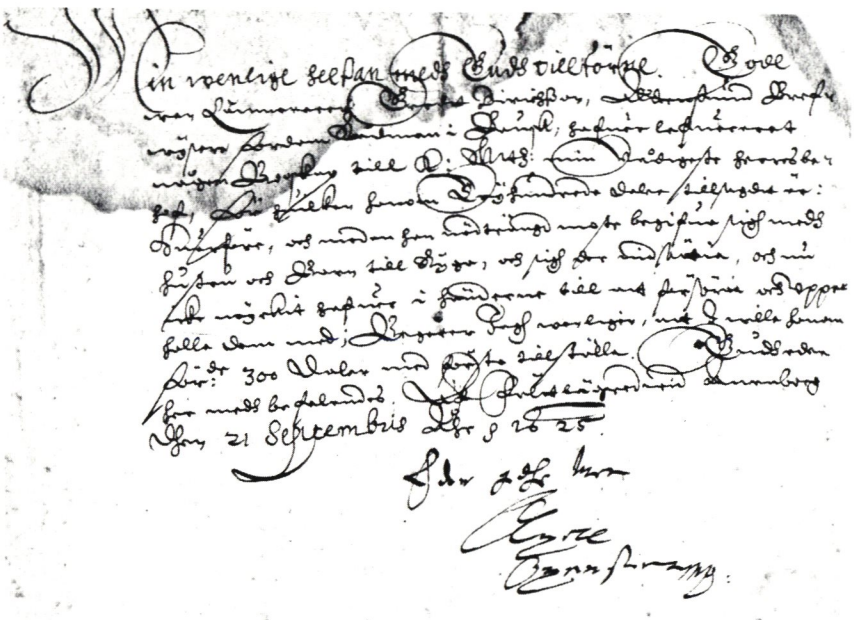

Från fältlägret vid Anenborg skrev Axel Oxenstierna den 21 september 1625 och anmodade kamreren Gerdt Didrichsson att betala 300 daler till överlämnaren av brevet, som har levererat boskap »och nu icke myckit hafuer i händerne till att försöria och uppeholle hustru och barn». (Brevet tillhör Rune Almqvist).

Så skulle också i alla berörda städer utses en borgare, »en beskedlig och trofast man», att vara postmästare. I Markaryd, Väddö och Porkala udd förutsattes att länsmannen skulle få uppdraget.

Varje fredag afton skulle General Postmästaren avfärda posten på samtliga fem linjer, så att de var färdiga att ge sig av tidigt på lördag morgon. De ridande posterna skulle rida 8 mil om dagen och anpassa ritten så att de kom fram till Markaryd på den sjunde dagen, nämligen på fredagen, och

återkomma till Stockholm fredagen därpå. De gående posterna skulle gå åtminstone fyra mil om dagen och nå Göteborg på fjorton dagar och återkomma efter ytterligare fjorton dagar. Posten till Kopparberget skulle få fem dagar på sig och sålunda vara åter i Stockholm efter tio dagar. För Härnösand har uppgiften om antalet dagar utelämnats, men för turen till Reval anslogs tre dagar för att nå Väddö, en dag för färden över Åland, två dagar till Åbo och fyra dagar mellan Åbo och Porkala udd. Revalbudet skulle dock varje gång han återkom lämna besked om förseningar vid varje färjeställe.

För alla poster gällde, att om de kom för sent tillbaka, så skulle de sitta i tornet på vatten och bröd lika många dagar som de blivit försenade. Postmästaren skulle avgöra om eventuella ursäkter skulle kunna godtagas eller ej.

För varje landshövding fanns uppgift om var han skulle lämna sina brev för att de skulle kunna befordras med ordinarie posterna. Privatpersonernas möjligheter framhålls än en gång:

> »Där nu några privat personer, adell åå landed, präster, borgare i städerne, så och fremendhe vele nyttia denne same lägenheet medh våre poster, då giffve vij däm härmedh tilståndh därtill, och skole postmästarne vara förplichtade så väl dem som oss att göre redhe, hvartt deres breff taga vägen, så att hvars och ens ährende må rätt bestellt varda.»

Även för den ekonomiska sidan av saken har Axel Oxenstierna funnit lösningen. Generalpostmästaren och alla posterna, ridande som gående, skulle försörjas med ordinarie underhåll, men postmästarna i övriga städer skulle låta sig nöja med vad de fick för breven. En viktig punkt är här, att kronans brev skulle betalas på samma sätt som de privata. Den som lämnade in ett brev, skulle till postmästaren betala 2 öre, eller 4 öre för ett helt brevknippe. Postmästaren fick behålla hälften av dessa belopp, hälften skulle han lämna till postföraren tillsammans med breven. På samma sätt skulle postmästaren på ankomstorten lösa ut breven från postföraren med 1 öre per brev eller 2 öre per knippe och slutligen skulle mottagaren lösa breven med 2 öre för enstaka brev eller 4 öre per knippe. Detta var ett originellt sätt att genast fördela postverkets inflytande inkomster till alla berörda löntagare, men det kom aldrig till utförande.

De tre ridande posterna på Markarydslinjen skulle ha fri häst till gränsen och tillbaka, men både de och de gående posterna skulle vara skyldiga att betala bönderna för kost och logi. Detta var möjligen vad vi i våra dagar kallar ett »tillägg i slutförhandlingarna» för att få igenom löftet till allmogen om lättnad i den oskäliga tunga som länge hade varit ett problem i vårt land.

Det förslag till postordning som Axel Oxenstierna hade färdigt i mars månad 1624 och den förordning som stadfästes i Danmark julafton samma år, företer alltså så stora skillnader, att man kan utesluta allt samarbete. Tillfälle till sådant skulle annars ha funnits när Oxenstierna under året förhandlade med danskarna i Sjöaryd nära halländska gränsen.

Att det trots allt fanns vissa principiella likheter i de båda organisationsplanerna kan bero på att båda hade kommit i kontakt med den Thurn & Taxisska posten i Hamburg. Danmark hade, som nämnts, sedan 1602 haft en postlinje mellan Hamburg och Köpenhamn och Sverige hade 1620 inrättat en statlig postlinje mellan Stockholm och Hamburg över Markaryd. Denna linje kunde anlitas även av privatpersoner. Detta har kommit vår främste posthistoriker, postmästaren Teodor Holm, att i en tidig skrift hävda, att Sverige redan 1620 hade ett fungerande postverk. Holms ord väger visserligen tungt – det är han som har letat fram och bearbetat 70 000 handlingar med postalt innehåll i Riksarkivet och haft dem som grund för sitt stora arbete *»Sveriges allmänna postväsen»* (Stockholm 1906–1929) – men avgörande är att linjen inte fungerade inom landet.

Ett svenskt postverk 1620?

Fem år innan Teodor Holm började ge ut sitt posthistoriska verk, gav han ut en liten skrift med titeln *»Svenska postverkets ålder»* (Västervik 1901). Däri framför han de tankar, som ligger till grund för att Sverige redan 1620 skulle ha haft ett »postverk».

År 1621 avgav postmästaren Hans Jacob Kleinhans i Hamburg redovisning av avgifter för de ca 175 privatbrev, som under redovisningsåret 1620–1621 skickats från Hamburg till Stockholm. Han kallar denna redovisning »Verzaichnus was wochentlich von denen Kaufleute Brieffe so nun Ein Jahr mit Ihre Maij:ts von Sweden Post aus Hamburg nach Stockholm Comen, *vnd bis vf selbige grentze seind Betzalt worden»*.

De här kursiverade slutorden innebär, påpekar Holm, att breven betalades i Hamburg till gränsen vid Markaryd, men i Stockholm för resten av vägen. Att det har gått till på det sättet finner man dessutom styrkt av brev från Johan Adler Salvius 20 år senare, då han var resident i Hamburg, i samband med en konflikt mellan postmästarinnan i Stockholm och postmästaren i Hamburg om fördelning av portot.

Men, sammanfattar Holm, har man i Stockholm kunnat betala portot för brev mellan Stockholm och Markaryd i båda riktningarna, *»då måste också vid denna tid (1620–1621) ha funnits någon, om än aldrig så enkel postanstalt i Stockholm»*. Därmed vill han inte påstå att uppgiften att ta betalt för breven skulle ha varit huvudsyssla för någon, men hos någon har man tydligen kunnat lämna in och hämta ut brev.

I Riksarkivet finns också bevarade tio brevkartor – förteckningar över brev som har sänts från Hamburg till Stockholm – från åren 1623–1626.

Av dem är två stycken, daterade år 1623, adresserade till Herrn Augustinus Cassiodorus de Reijna, som var i regeringens tjänst sedan 1612 och som 1622 tituleras hovjunkare. Vid flera tillfällen har han under 1623 till Kleinhans framfört önskemål från kungen beträffande postgången. De övriga brevkartorna är adresserade enbart P(ro = till) Stockholm eller P Schweden.

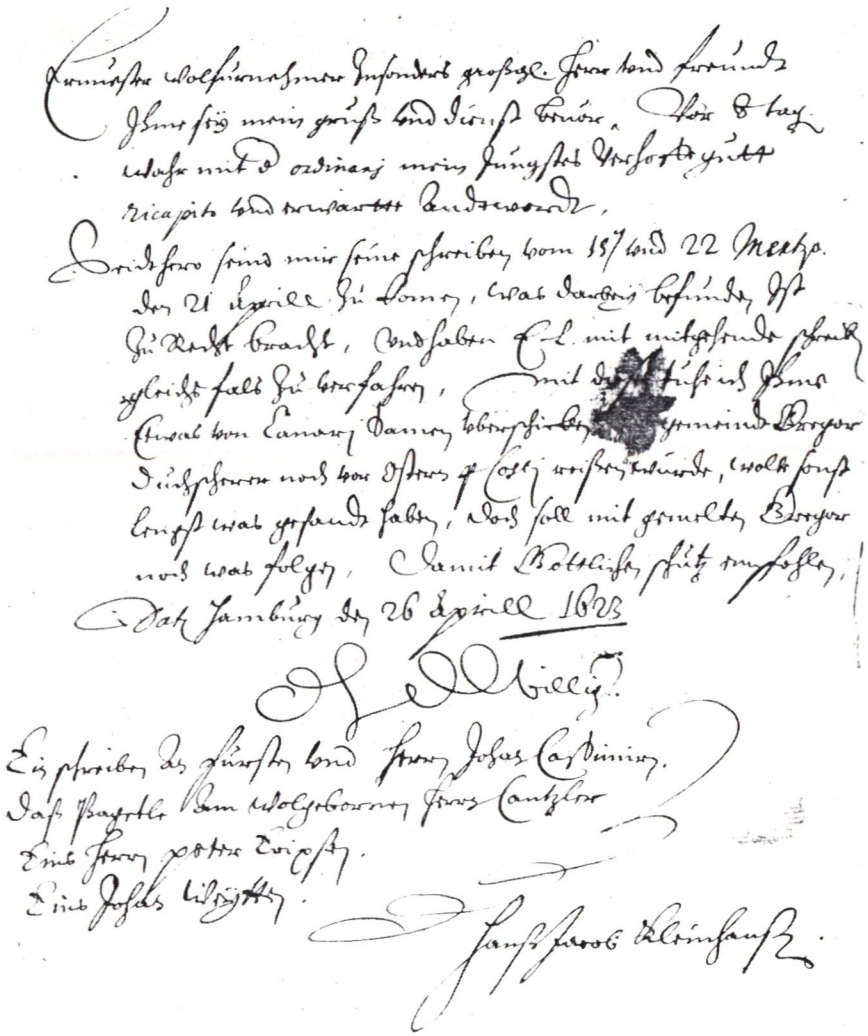

Brevkarta från Hamburg den 26 april 1623, ställd till Herrn Augustinus Cassiodorus de Reijna in Stockholm.

Den äldsta av dessa brevkartor skiljer sig avsevärt från vad som senare blivit vanligt, och den kan därför förtjäna att återges:

Adress (på baksidan): Herrn Augustinus Cassiodorus
de Reijna in Stockholm

»Erneuster wohlfürnehmer Insonders grossgl. Herr und freund Ihme seij mein gruss und dienst beuor. Vor 8 tagen wahr mit d ordinarj mein jüngstes verhoff. gutt ricapito und erwartte Andtwordt.

Seidthero seind mir seine schreiben vom 18 und 22 Mertzo den 21 April zukomen, was dabeij befunden ist zu Recht bracht, und haben E. L. mit mitgehene schreiben gleichfalls zu verfahren. Mit diese tuhe ich Ihme Etwas von Canarj Samen Ueberschicken, hab gemeindt Gregor Duchscherer noch vor Ostern p Costj reissen wurde, wollte sonst lengst was gesandt haben, doch soll mit gemelten Gregor noch was folgen. Damit Gottlichen Schutz empfehlen. Dat Hamburg d 26 Aprill 1623.

Ein schreiben an Fursten und Herrn Johan Casimir
Das Paqette am wohlgebohrnen Herrn Cantzler
Eins Herrn Peter Ericsen
Eins Johan Weytten

Hans Jacob Kleinhans»

Holm åberopar vidare ett brev från Leenart van Sorgen – dåvarande residenten i Hamburg – av den 21 februari 1620 till rikskanslern. Han har tydligen fått ett brev av den 3 januari med förfrågan om hur en postlinje mellan Markaryd och Hamburg skulle kunna organiseras. van Sorgen finner uppslaget lovvärt eftersom K Maj:t därigenom skulle kunna hålla sig underrättad om vad som händer i hela Europa. Längre än till Hamburg behöver linjen inte sträckas, meddelar han, eftersom därifrån finns förbindelse varje vecka med Italien, Spanien, Frankrike, England, Tyskland ända till Böhmen, Schlesien, Österrike och Ungern. Till Hamburg kommer varje vecka brev från Haag på 6 dagar, från Köln på 5 dagar, från Frankfurt, Heidelberg och Prag på 8 dagar, från Paris på 13 dagar, från Lissabon på 18 dagar och från Sicilien, Venedig och Rom på 3 veckor.

van Sorgen är väl initierad och kan ge besked om kostnaderna för en sådan postlinje, som han också är beredd att inrätta. Men han vill ha vidare besked om det är K Maj:ts vilja, att köpmän i Hamburg och Amsterdam som har affärer med Sverige, också skall få lov att skicka sina brev med linjen. Han menar att befordran av privatbrev är en förutsättning för att linjen skall löna sig. Vidare vill han veta, om breven till Nyköping, Norrköping, Söderköping, Södertälje och Stockholm skulle komma att säkert beställas till adressaterna.

Vi vet att den första frågan blivit jakande besvarad, eftersom ovan nämnda redovisning från Hans Jacob Kleinhans visar att cirka 175 brev till enskilda personer i Stockholm befordrats under det första året. Däremot finns ingenting som tyder på att brev till de övriga städerna på linjen har förekommit. Det är närmast detta, som gör att man inte kan anse att det fanns en postinrättning som fungerade inom landet, alltså ett allmänt postverk.

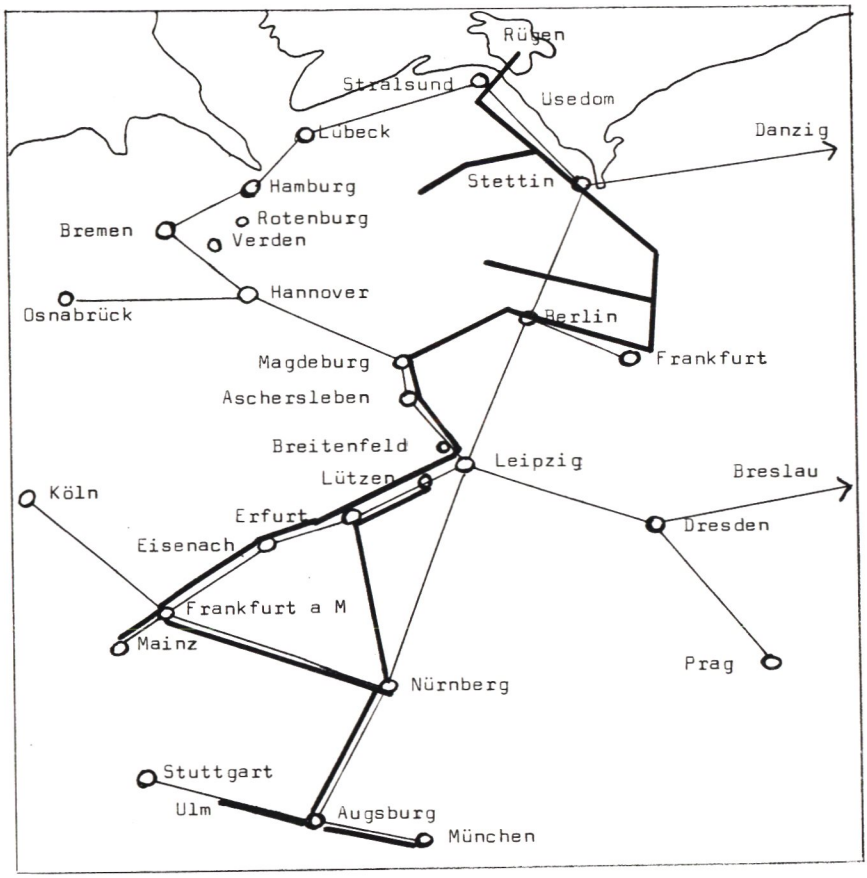

Kartskiss över i texten nämnda orter och Gustav Adolfs fälttåg.

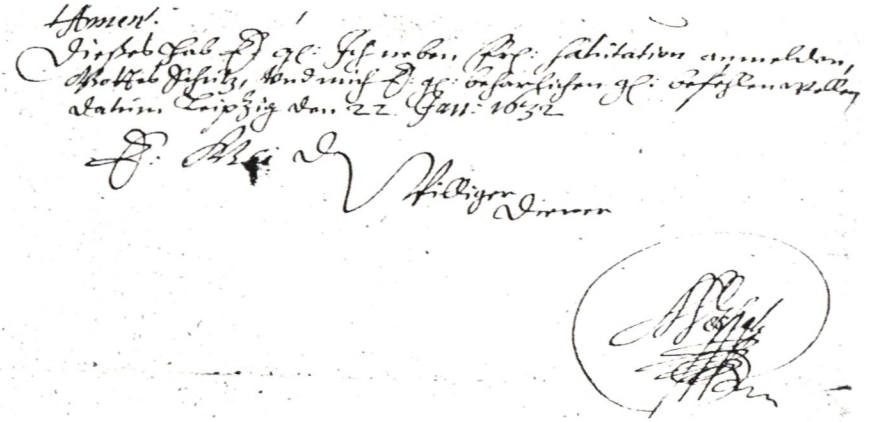

Den högtidliga avslutningen av ett brev från Andre Wechel till Axel Oxelstierna den 22 januari 1632, med Wechels namnteckning.

Men Holm fäster större vikt vid att det var fråga om regelbunden befordran av brev, och att vem som helst fick begagna sig av den mot stadgad avgift. »*Därför måste också Sveriges postväsen ha inrättats under 1620, senast den 28 juli men med stor sannolikhet den 21 i samma månad*», hävdar han. I Hamburg fanns vid denna tid en postmästare, och både han och postförare på linjen var avlönade, och någon person i Stockholm måste ha haft i uppdrag att utväxla posten. Som en följd härav, menar Holm att det som hände år 1636, då postväsende inrättades i alla provinser, skall ses som en utvidgning av ett postverk som hade sin början 1620.

Av andra forskare – och senare säkerligen även Holm – har i allmänhet ansetts, att även om brev befordrades inom landets gränser på väg från Stockholm till gränsen, så kan man inte tala om ett allmänt postverk förrän det kunde anlitas inom större delen av landet, i varje fall mer än i huvudstaden.

Det jubileum som kommer att firas under år 1986 kan därför med allt skäl anses erinra om ett då 350-årigt postverk.

Svensk fältpostmästare i Leipzig

Sveriges deltagande i trettioåriga kriget började inte helt lyckosamt. Gustav Adolf och armén gick ombord på flottan sedan kungen med den fyraåriga Kristina på armen högtidligen hade tagit farväl av ständerna. Det var den 19 maj 1630, men först den 17 juni medgav vindförhållandena att man kunde lämna svenska skärgården och först vid midsommar nådde kungen Pert på Rügen. Hären – 13 000 man – landsteg på Usedom. Till en början uppehöll man sig i Pommern och avstånden var inte större än att man med lätthet kunde upprätthålla förbindelserna mellan högkvarter och förband genom kurirer. Förbindelse med Sverige uppehölls över Stettin och Danzig genom Livland. Men under det följande året börjar man se tecken till organiserad postgång. I mars 1631 skriver kungen sålunda till fältmarskal-

ken Gustaf Horn, som hade anlitat en bonde som postiljon, att det hade tagit fyra dagar för denne att nå kungens kvarter. Snabbare hade varit med en rad budbärare, som lämnat posten sig emellan på bestämda platser, menade kungen. Senare under året återkom kungen till denna tanke, och så småningom utvecklades den svenska fältposten.

Den 16 september 1631, en vecka efter segern vid Breitenfeld, skrev kungen från Halle till kurfursten Johan Georg av Sachsen, att han under den fortsatta framryckningen hade behov av att ha en svensk postmästare i Leipzig för att kunna upprätthålla förbindelserna mellan högkvarteret och hemlandet. Kurfursten hade kort före Breitenfeld begärt och fått kungens hjälp och ställde sig därför välvillig till önskemålet. Han gav därför order till rådet i Leipzig att ta den svenske postmästaren under sitt beskydd, och att ge honom skattefrihet. Han utfärdade också ett kurfurstligt pass för den nye postmästaren.

I Leipzig fanns emellertid redan tidigare en både kursachsisk och taxissk postmästare vid namn Johan Sieber, och han fann redan i december 1631 anledning att klaga över att den svenske fältpostmästaren hade upprättat ett postkontor, låtit anslå en svensk postordning och höll på att lägga under sig hela posttrafiken i staden. Ännu den 8 januari 1634 lät rådet kurfursten veta, att nästan alla brev lämnades till det svenska postkontoret trots att postbuden vid stadsporten hänvisades till det kurfurstliga postkontoret.

Detta svenska postkontor i Leipzig fanns kvar i mer än tre år, till dess att freden i Prag slöts den 30 maj 1635. Då slöt kurfursten Johan Georg fred med kejsaren och förklarade Sverige krig. Enligt en postordning tryckt i Leipzig den 20 november 1631 uppehöll postkontoret förbindelse inte bara med Sverige, dit post avgick varje fredag kl 11.00 utan också med Amsterdam, Paris, Prag, Berlin, Hamburg, Venedig och andra orter. Leipzig var en viktig knutpunkt för nyhetsförmedlingen och ett handelscentrum.

I november 1631 tillsatte Gustav Adolf en postmästare även i Frankfurt am Main. Som sådan anställdes Johan von den Birghden, som tidigare hade varit taxissk postmästare där. Han hade såsom varande protestant avsatts av Leonard II von Taxis, men installerade sig nu åter i Frankfurt och kallades där för »Obrister Postmeister» med visst överinseende av de svenska postkontoren i Mainz, Speier, Stuttgart, Hamburg och Stettin.

Underrättelsetjänst

Som postmästare i Leipzig anställdes, som Axel Oxenstierna meddelade i det inledningsvis återgivna brevet, en tysk vid namn Andre Wechel – namnet kom senare att skrivas Andreas eller Anders Wechel. Denne, som kom att få stor betydelse för inrättande av postverket i Sverige, hade tidigare varit i tjänst hos den svenske residenten Johan Adler Salvius i Hamburg. Det anses allmänt att han med sitt praktiska kunnande var Axel Oxenstierna till stor hjälp när han slutgiltigt utformade 1636 års postförordning, men Salvius, som vid ett par tillfällen nämner Wechel, synes inte ha uppskattat hans skicklighet lika högt som Oxenstierna.

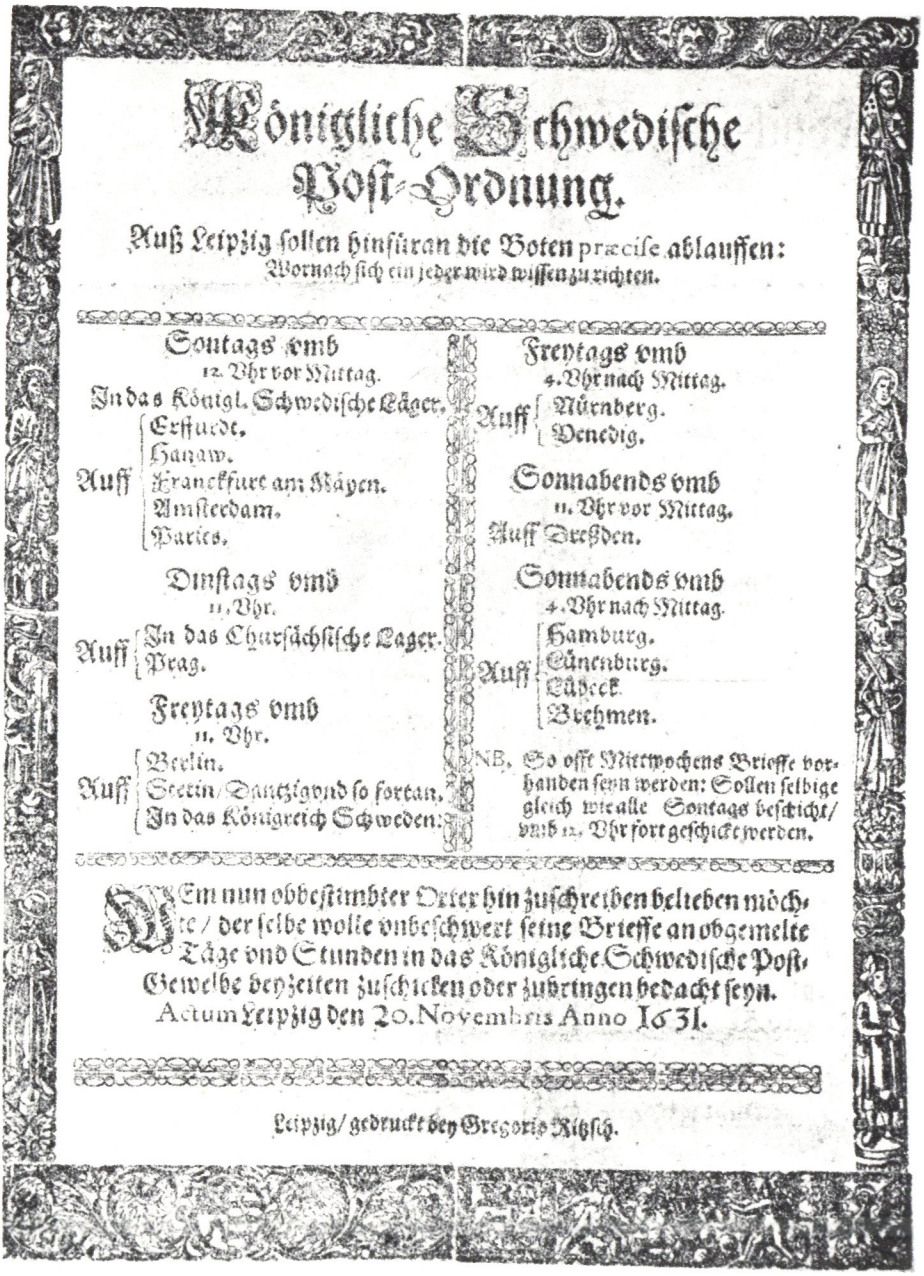

Königliche Schwedische Post-Ordnung.

Auß Leipzig sollen hinfüran die Boten præciſe ablauffen:
Wornach ſich ein jeder wird wiſſen zu richten.

Sontags vmb
12. Vhr vor Mittag.

In das Königl. Schwediſche Läger.

Auff
- Erffurdt.
- Hanaw.
- Franckfurt am Mäyen.
- Amſterdam.
- Paries.

Dinſtags vmb
11. Vhr.

Auff
- In das Churſächſiſche Lager.
- Prag.

Freytags vmb
11. Vhr.

Auff
- Berlin.
- Stettin/ Dantzig vnd ſo fortan.
- In das Königreich Schweden.

Freytags vmb
4. Vhr nach Mittag.

Auff
- Nürnberg.
- Venedig.

Sonnabends vmb
11. Vhr vor Mittag.

Auff Dreßden.

Sonnabends vmb
4. Vhr nach Mittag.

Auff
- Hamburg.
- Lünenburg.
- Lübeck.
- Brehmen.

NB. So offt Mittwochens Brieffe vorhanden ſeyn werden: Sollen ſelbige gleich wie alle Sontags beſchicht/ vmb 12. Vhr fort geſchicket werden.

WEm nun obbeſtimbter Orter hin zuſchreiben belieben möchte / der ſelbe wolle vnbeſchwert ſeine Brieffe an obgemelte Täge vnd Stunden in das Königliche Schwediſche Poſt-Gewelbe beyzeiten zuſchicken oder zubringen bedacht ſeyn.
Actum Leipzig den 20. Novembris Anno 1631.

Leipzig/ gedruckt bey Gregorio Ritzſch.

Postordning som visar avgångstider för post från svenska postkontoret i Leipzig, den 20 november 1631.

Nachrichtung / wie ein wol angefangenes Poſtweſen / durch einen verordneten Directorn / vnnd Poſtmeiſtern in rechtem Flor zuerhalten / vnnd zu propagiren ſeye.

I.

Ein recht beſtendiges Poſtweſen zu dirigiren / vnd zu erhalten / erfordert anfänglich ein qualificierte Perſon / ſo Arbeitſamb / Fleiſſig / Auffrichtig vnd Trew: welche weder dem Geitz / noch der Hoffart vndergeben ſeye / allem Müſſiggang / Spielen / Sauffen / vnnd dergleichen gehäſſig / vnd daß er ſeinem anbefohlnen Ampt / trew: fleiſſig / vnd vnverdroſſen / bey Tag vnnd Nacht abwarte.

II.

Daß er gute / vnnd betrawte fleiſſige Poſthalter / auff den Poſtſtellen / vnnd ſonſten gute Verwalter beſtelle / welche Luſt vnnd Begierde haben / dem mühſeligen Poſtweſen vorzuſtehen / vnnd abzuwarten.

III.

Solle er die Poſthalter in Gehorſam halten / gute Auffſicht nehmen / daß die Poſten richtig geführet / wann Feindsgefahr oder andere Vngelegenheit ſich ereuget / alsbald remediere, vnnd die Poſten / ſo viel thunlich / vmblege.

IV.

Solle er die Poſthalter jhres Lohns zu rechter zeit befriedigen / vnd dieſelbe damit nicht vervortheilen / auff daß ſie keine Vrſach zu klagen haben / vmb alſo jhren Vnfleiß zu bemänteln.

Förordning, utgiven av Johan von den Birghden 1634.

Det finns ett antal brev från Wechel bevarade i Riksarkivet. Fjorton av dem är skrivna under tiden i Leipzig till Axel Oxenstierna. Dessutom finns åtta brev ställda till postmästaren Balthasar Schörling i Hamburg – ett av dem är avsänt från Erfurt. Men breven avhandlar endast undantagsvis något av postalt intresse, de hör närmast till den andra sidan av postmästarens uppgifter, nämligen att samla in underrättelser och sammanställa dem i veckorapporter. Troligen är det också på detta område, som Wechel har förskaffat sig Oxenstiernas stora förtroende.

Balthasar Schörling fick i november 1635 sitt beställningsbrev som postmästare i Hamburg, där han tidigare varit skrivare hos residenten Lars Grubbe. Då betonas särskilt hans uppgift i nyhetsförmedlingens tjänst: »Ärlig och förståndig Baltzar Schörling – – – att oppehålla och förestå vårt postväsende uti Hamburg och därav dependerande korrespondencer. Han skall ordinarie åtminstone en gång varje vecka advisera hit till vårt kansli vad som förelöper anten det då av högre eller ringare importance kan vara». Denna anställning fick han, enligt ett samtidigt brev till Grubbe, med anledning av att den senare inte hela tiden kunde uppehålla sig i Hamburg. Redan under 1633 och 1634 har dock Wechel adresserat sina brev till Schörling. Denne skrev sig då »ietziger zeit substitretor».

Även om den postlinje, som 1620 upprättades mellan Stockholm och Hamburg inte medförde någon postal service mer än för ett fåtal, så ökades möjligheterna att få underrättelser om vad som tilldrog sig ute i stora världen. Redan 1623 förde Axel Oxenstierna på tal att svenska notiser skulle kunna införas i de tidningar som hade börjat ges ut i Tyskland.

I kansliordningen av år 1626 har man nått ett steg vidare. Där föreskrivs att de korrespondenter, som finns på främmande orter, skall lämna veckorapporter till sekreteraren i Riksarkivet, som skall extrahera de bästa och märkligaste nyheterna och låta trycka dem. När vi sedan fick ett postverk föll det på postchefens lott att samla in dessa rapporter och utländska tidningar. I den instruktion som 1643 utfärdades för Johan Beijer föreskrivs att han skulle »beflita sig om att alltid i de förnämsta städerna i Tyskland, Holland, Frankrike, Italien och annorstädes ha sina korrespondenter av vilka han esomoftast kan få underrättelser om ett och annat». De nyheter som han fick från korrespondenterna skulle han varje vecka låta översätta och trycka och distribuera till postförvaltarna, som därmed också kom i nyhetsförmedlingens tjänst. Detta kom att bli »Ordinari Post Tijdender» som utkom från 1645 och som ända till 1790 utgavs i postchefens regi. Då hade den 1760 av överpostdirektören Benzelstierna utökats med »Inrikes Tidender» och finns fortfarande kvar såsom Post- och Inrikes Tidningar.

Den ursprungliga anknytningen mellan posten och nyhetsförmedlingen fanns i Tyskland. Johan von den Birghden hade sedan 1617 gett ut en periodisk skrift i Frankfurt am Main och den utkom även under åren 1631–1635 när Birghden var svensk postmästare. Andre Wechel gav från 1632 ut »Ordinar Post und Zeitung» i Leipzig.

Ordinari Poſt Tijdender/
Anno 1645. N. 6.

Jfrån Oſtede den 22. Jan.

GEneral Major Wachtmeſter logerar ännu medh ſitt Ryterijt icke långt ifrån Malmö/ och hafwer åthſkillige gånger ſendt hijt til Oß några Fångar/ Fourrage och annat Byte. Mediatorerne til Fredz Tractaterne äre nu alle ſtadde på theras Reeſor til Chriſtianopel. The Hollenſke Geſanterne äre öfwerkomne den 16. hujus til Helſingborg/ och den 17. dito om Morgonen bittidha therifrån widare vpryckt/ hafwa bekommit aff wår Commendant i Helſingborg 30. Wagnar til theras bagage. Den Franſöſiſke Abaſſadeuren är i går ankommen i Helſingborg och får ther 40. Wagnar til ſitt bagage. I Morgon förwentes the Danſke Commiſſarier i bemelte Helſingborg/ hwilke hafwa låtit begära/ at man ſkal förſkaffa them i förrådh 100. Wagnar til theras bagage. Och hafwa the altſammans ärnat ſigh at gå den närmaſte wägen ifrån Helſingborg til Chriſtianſtadh/ mån effter then Broen wedh Sunderſlo/ hwilken är then förſte ſom the hafwa meent paſſera här i Skåne/ rätt den Natten tilförenne/ nemligen then 16. hujus är bliſwin aff Jſen ſunderſlagen/ altſå moſte the nu alla draga några Mijlar omkring/ och hafwa för elackt före ſkul een beſwerligh Reeſa.

Medh Sal. H. Johan Kruſens Lijck hafwer man och så fördrögt här til/ I förhopning/ at thet ſkulle bliſwa bättre före/ Mån effter ther til är ännu liten apparentz, Altſå ſkal ther entligen föras här ifrån i Morgon/ om Gudh wil/ och comit cras aff hans Excel. Feldtm. ſielff i Perſon på twå Mijlar.

Jfrån

Rapporterna från postmästarna i utlandet resulterade år 1645 i vår första tidning – embryot till ännu existerande Post- och Inrikes Tidningar.

Ordinar Poſt vnd Zeitung/

Aus dem Schwedi-

ſchen Poſthauſe zu Leipzig/ wie es Wöchentlich ein kömpt/auch wie der Oberſte Todt ſo falſch gehandelt/ daß es Gott im Himmel erbarmen möchte.

Wie auch zu Ingelſtatt Ihrer Königlichen Majeſtät daß Pferd vnterm Leibe erſchoſſen/vnd Marggraff Chriſtian von Durlach durchn Kopff/ auch was ſich von den 31. Aprilis biß in den May begeben / wird der günſtige Leſer hierinnen mit mehrern berichtet werden.

Gedruckt zu Leipzig / Durch Juſtum Janſonium
Im 1632. Jahre.

»Ordinar Post und Zeitung», utgiven 1632 av Andre Wechel, är inte bara illustrerad på omslagssidan, utan ger också en sammanfattning av nyheterna: överste Todt har handlat så falskt, att Gud i himlen måtte förbarma sig, hästen blev skjuten under kungen vid Ingelstatt och markgreven Christian von Durlach stupade.
En säljande förstasida, som nutida kvällspress knappast kan överträffa.

Krigsrapporter från Leipzig

När Sverige gick med i tretttioåriga kriget fanns alltså en väl utvecklad nyhetsrapportering. Den svenske postmästaren i Leipzig skriver sålunda varje vecka till rikskanslern och dessutom till postmästaren i Hamburg, och han grundar sina uppgifter på brev och tidningar från Dresden, Frankfurt, Stettin och andra orter. Dessutom hänvisar han alltid i sina brev till »det ordinarie» eller andra bilagor och åsyftar då nyhetsorgan eller personliga brev. Det är sålunda ett nät av nyhetslinjer, som ofta korsar varandra. Särskilt rikskanslern kan nog tänkas ha fått rapport om samma händelser från flera olika håll, mer eller mindre nära källan. Många av rapporterna är personligt färgade och ger uttryck för skribentens egen uppfattning, och läsningen av den samlade veckoskörden bör ha varit en rätt roande sysselsättning för kanslern.

Ett exempel på hur uppfattningen kan skifta, är notiser om fältmarskalken, general Tott. Tillgängliga handböcker beskriver honom som känd för okuvlig tapperhet och för att vara högt skattad av sin kusin kungen. Wechel däremot beskriver honom som en obstinat herre med »eigensinnigen Kopf» som inte bryr sig om kungens order. Den 29 april 1632 skriver han vidare att han från Hamburg har fått reda på att general Tott har förflyttat sig till Oldenburg efter det att »Pappenheimb» den 14 utan motstånd har nått Stade. Vidare har två regementen blivit separerade från Totts armé och har försvarat sig i tre dagar. När de sedan besegrades hade det kostat mycket blod och 1 000 man. Uppgifter av detta slag är vanliga i rapporterna.

Att Tilly den 5 april blivit dödligt sårad vid övergången av Lech »kommer nog att väcka uppståndelse i Wien» förmodar Wechel.

Ibland förekom helt naturligt en ryktesspridning, som kan verka vildvuxen. I januari 1632 meddelar exempelvis Wechel, att Tilly skulle bli kardinal. Som bevis för uppgiftens trovärdighet kan han tala om att hatten redan har kommit till Bryssel. Tilly var känd som en fanatisk katolik och själv uppgav han sig ha tre regler för sitt leverne: han hade aldrig druckit vin, aldrig njutit kvinnogunst och aldrig blivit besegrad i ett fältslag. Detta senare var dock knappast längre sant när brevet skrevs, ty då hade han fyra månader tidigare lidit sitt stora nederlag vid Breitenfeld och tre månader senare skulle han alltså bli dödligt sårad i strid. Uppgiften om hatten i Bryssel är dessutom orimlig. Kardinalshatten – som aldrig används – skall alltid personligen hämtas i Rom.

Även de övriga kända fältherrarna förekommer flitigt i rapporterna. Wallensteins framfart skildras vecka för vecka, huru han med sin egen armé av mycket skiftande karaktär ställer sig till kejsarens förfogande, blir avskedad, återupprättad och försöker skapa sig ett böhmiskt kungadöme och slutligen genom kejsarens försorg blir mördad av sina egna lejda skotska officerare. Wechel skriver med påtaglig upphetsning om »det gruvliga mordet i Eger».

Men även storpolitiska nyheter av civil natur rapporteras. Den 10 februari 1632 kan Wechel sålunda meddela att den polska riksdagen skall samlas den 11 mars och att de stora frågorna på dagordningen är 1) åtgärder mot det moskovitiska kriget, 2) traktat med Sverige och 3) om myntväsendet. Den 29 april var dessa frågor tydligen behandlade, ty riksdagen upplöstes igen.

I april 1632 kan Wechel meddela att tillståndet i Leipzig är mycket dåligt. Röveri och plundring förekommer allmänt på gatorna. Men redan fem månader tidigare har han kunnat rapportera att nästan alla börjar packa och ge sig av med hustru och barn.

Men även personliga angelägenheter avhandlas i breven. Den 10 februari 1632 tar Wechel upp en tydligen redan tidigare behandlad fråga. Hans svåger Jochum Till, en ung man om »ungefär 20 eller 22 år», som har gjort stora framsteg i sina studier, vill resa till Sverige. Wechel ber om ett rekommendationsbrev till Oxenstiernas svåger, och dessutom om »tesignation» för att Jochum skall kunna köpa franska böcker och medföra en fransk pojke på seglatsen. Man kan här verkligen tala om svågerpolitik.

En annan gång har kungen, tydligen utan Wechels hörande, utnämnt honom till postmästare i Halle. Men Wechel har bett kamreraren göra ett överslag beträffande inkomsterna på den nya orten, och har kommit fram till att de inte skulle bli mer än 300 Thaler om året. Eftersom orten är dyr, skulle hyran uppgå till halva denna summa. Wechel ber därför att i stället få rekommendera den förnämlige handelsmannen Jochum Ankelman i Leipzig för tjänsten men han passar på att be om lönehöjningen för egen del på samma gång.

Postala angelägenheter

Även om krigshändelserna är vanligast i rapporterna, så förekommer också postala frågor. I april 1632 kommer Wechel in på att han från Johan von den Birghden i Frankfurt har fått höra, att kungen skulle ha för avsikt att införa ridande poster. Detta vill han underdånigst avråda från, eftersom det skulle inkräkta på kurfurstens regale. Det kan därför inte ske utan att Wechel får kurfurstens skriftliga medgivande i sin hand. Det råder också stor osäkerhet på vägarna och dessutom är både hästar och foder så dyra och svåra att anskaffa, att Wechel inte kan stå för de nya kostnaderna utan att få ett rejält bidrag från svenska staten.

Det förefaller alltså som om ridande poster ännu inte var allmänt förekommande, vilket är något förvånande. I varje fall för förbindelserna med högkvarteret har med all säkerhet »expresser» anlitats, vanligen ridande kurirer. I juli 1633 har det snabbare befordringsmedlet av allt att döma varit föreskrivet. Då skriver nämligen Wechel och beklagar sig över att von den Birghden lögnaktigt uppger att posten mellan Frankfurt och Eisenach – mitt emellan Frankfurt och Leipzig – skulle befordras till häst. Wechel, som svarade för transporten den resterande sträckan, mellan Eisenach och Leipzig, anlitar mycket riktigt ridande bud. Men på Birghdens sida har

Wechel kunnat konstatera att buden »zu fuss lauffen». Även om Birghden alltså var den, som framförde kungens föreskrift om att posten skulle färdas till häst, har han tydligen inte själv varit den förste att genomföra åtgärden. »Han säger att allt är förträffligt ordnat» skriver Wechel, »men jag kan konstatera motsatsen. Han ljuger både för köpmännen som skickar brev och för svenska kronan».

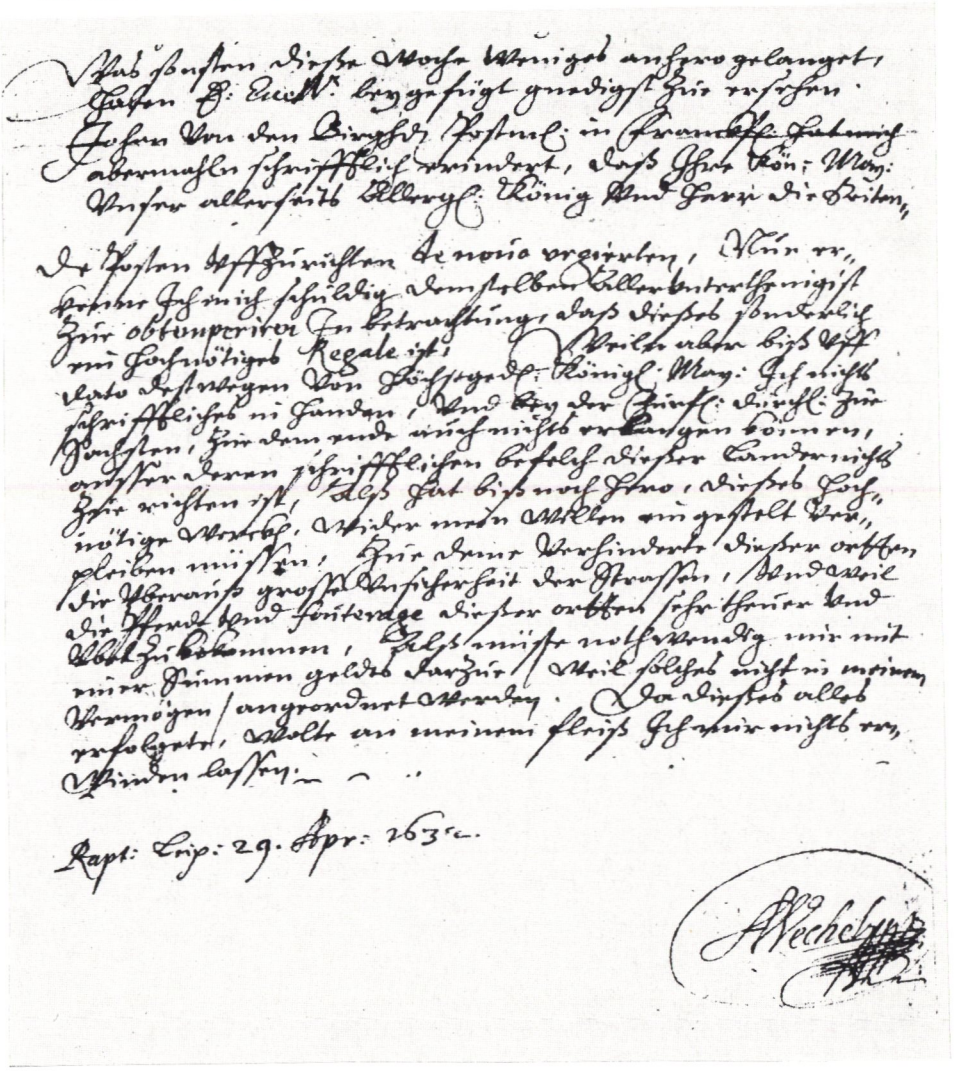

Wechels kommentar till von den Birghdens uppgift om att kungen har för avsikt att inrätta ridande poster. Brev till Oxenstierna den 29 april 1632.

Johan von den Birghden, svensk »överpostmästare» i Frankfurt am Main.

Johan von den Birghden, »Obrister Postmeister» i Frankfurt

Johan von den Birghden, postmästaren i Frankfurt am Main, hade alltså överinseende över de andra svenska postkontoren och kallas »Obrister Postmeister». Icke förty hade Wechel ofta anledning att framföra klagomål över samarbetet dem emellan. Han skriver den 14 juli 1633 till Oxenstierna att han har besvärat sig hos Birghden över att denne skickade brev franco i tillslutna konvolut till Hamburg, Berlin, Dresden och Stettin. Genom detta »bedrägliga förfaringssätt» gick Wechel miste om den halva portoavgift, som bort tillkomma honom. Men fortsätter denna »Inventa Birghdiana» och Birghden skickar breven från Breslaus köpmän i sådana konvolut, så vet inte Wechel hur han skall redovisa sina portoandelar. Om alla postmästarna i Stettin, Berlin, Dresden och Hamburg toge sig för att göra på samma sätt, och det skulle de kunna bli tvingade att göra, skulle stor skada och oordning drabba postväsendet och svenska kronan. Wechel ber därför kanslern att sätta stopp för detta förfaringssätt, som bygger på lögnen att alla dessa konvolut skulle innehålla skrivelser från svenska staten av högsta vikt och betydelse, och därför skulle vara berättigade att befordras franco.

Å andra sidan klagar von den Birghden ett år senare över att brev – avses samlingsbrev – till honom öppnas i Lauenburg. Problemet med att på ett för alla tillfredsställande sätt dela befordringsavgifterna var inte löst på länge. Ännu när Wechel efterträtts av sin änka som generalpostmästare i Stockholm, fortgår stridigheterna om hur brevportot skall fördelas.

Hur besvärliga dessa tvister än var – även för rikskanslern – så har de haft en fördel: de visar att även privatpersoner kunde skicka brev genom dessa »fältpostkontor». Wechel skriver i sitt brev att köpmännens brev från Breslau försenas en månad genom Birghdens åtgärder, eftersom det är han, Wechel, som varje vecka avfärdar posten till Breslau. Han funderar på att öppna alla paket som tillslutna passerar hans postkontor och skicka breven direkt till adressaterna. Om alla postmästarna skulle tvingas att göra så för att få sina portoandelar, skulle stora förseningar uppstå.

Heilbronnförbundet, som på Oxenstiernas initiativ skapades i april 1633 mellan Sverige och de sydtyska protestantiska kretsarna, fortsattes i maj 1634 med ett konvent i Frankfurt am Main. Rikskanslern skriver då till kurfursten Johan Georg av Sachsen och begär att han skall instruera sina sändebud vid konventet att komma överens med postmästaren Johan von den Birghden om inrättande av ridande post i de båda sachsiska kretsarna, på samma sätt som redan tillämpades i övre Tyskland. Uppsnabbningen av posten har tydligen börjat tränga igenom.

En annan följd av konventet var att postgång *två gånger i veckan* inrättades från Frankfurt till Hamburg och Lybeck över Mühlhausen, Braunschweig och Lüneburg. Posten har tydligen inrättats av von den Birghden, men Oxenstierna skriver själv den 9 maj till borgmästare och råd i Hamburg, Lybeck och Mühlhausen och rekommenderar posten. Avsikten var att nå tätare och snabbare förbindelser med hemlandet.

I januari 1634 var Oxenstierna i Erfurt. De enda tecknen på vad han avhandlade där, är att han i maj skriver till borgmästaren och rådet i staden att överstelöjtnant Arvid Grabbe övertar kommandot över de i Erfurt stationerade sex kompanierna efter Erik Andersson Oxe. Detta har tydligen medfört förändringar för posten, eftersom även Wechel befinner sig i Erfurt vid samma tid, och skriver brev därifrån till Schörling i Hamburg.

När kungen för sista gången träffade Maria Eleonora, vistades hon i Erfurt. Därifrån begav sig kungen till Naumburg, passerade Saale den 1 november och fortsatte på sin väg mot Lützen, som han nådde fem dagar senare.

Johan Sieber, taxissk och saxisk postmästare i Leipzig

När de svenska trupperna nådde Sachsen och Oxenstierna utverkade hos kurfursten att ett svenskt postkontor skulle få upprättas i Leipzig, så förmodade kurfursten, och framför allt hans sedan länge i staden verksamme postmästare, att den svenska posten skulle fungera som ett fältpostkontor och i huvudsak svara för kontakten med högkvarter och hemorten. Den kursachsiske postmästaren Johan Sieber var sedan 1613 förordnad av kurfursten och han svarade sedan 1616 dessutom för den taxisska posten.

Men Wechel hade en annan uppfattning. Inom kort hade han lyckats lägga under sig en avsevärd del av den civila posttrafiken till och från Leipzig. Redan efter tre månader fann rådet i Leipzig anledning att skriva till kurfursten och klaga över att Wechel hade låtit offentligen anslå en kungl svensk postordning i staden och att han försökte tränga ut den sachsiska posten. Men klagomålen fick inte stor verkan, nästan alla brev lämnades till det svenska postkontoret, och ännu två år senare höll rådet på att framföra sina klagomål till fursten. Trots att buden vid ankomsten hänvisades till det kurfurstliga postkontoret så lämnades posten i de flesta fall till det svenska kontoret. Slutligen tvingades man att låta vaktsoldater följa de motspänstiga postbuden till det inhemska postkontoret.

Hur Wechel nådde denna framgångsrika utveckling framgår inte helt klart, men man vet att han gav ut en kunglig svensk Postordning med uppgift om portot till olika orter. Det är väl att förmoda att dessa portobelopp var så förmånliga, att de lockade kunderna. Som utgivare angavs »Der Kön. Majest. zu Schweden etc. verordneten Post-Meister in Leipzig, Andre Wechel» och det imponerade kanske också.

Redan under det första året gav Wechel också tillsammans med hovrådet och kanslern i Magdeburg, Johan Stallman, ut ett tryck, vilket både såldes och spreds gratis. Däri påstods att Sieber hade befordrat fiendens post och brutit brev som var ställda till svenska postkontoret i Leipzig. Sieber svarade med att skriva till kurfursten och berätta att allt detta var lögn. I stället, menade han, var det Wechel som obehörigen öppnade post. Ett konkret exempel kunde han anföra: Wechel hade öppnat ett brev från den sachsiske ministern Christian von Osterhausen i Bryssel till en köpman i Leipzig.

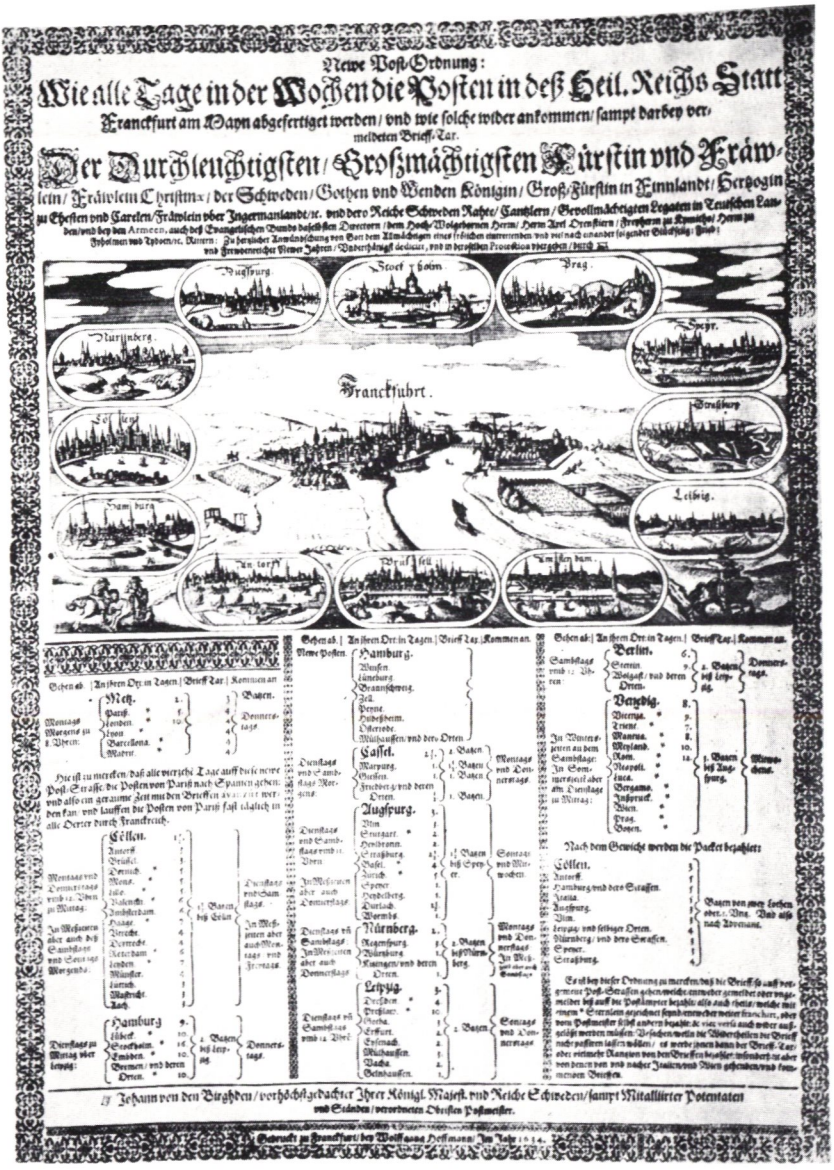

Uppgift å postens avgångstider och brevtaxa, utfärdad 1634 i drottning Kristinas namn av den svenske »överpostmästaren» Johan von den Birghden i Frankfurt am Main.

Men Wechel gav sig inte och han fick stöd från allra högsta ort: den 19 december 1631 skrev den svenska drottningen Maria Eleonora från Leipzig till kurfurstinnan Magdalena Sibylle av Sachsen att Sieber hade öppnat ett brev som var ställt till henne. Drottningen bad att kurfursten skulle underrättas härom så att Sieber skulle bli arresterad och ställd inför rätta. Men Sieber tillbakavisade även denna anklagelse och uppgav att drottningens och flera andra brev hade öppnats av en av Tillys officerare.

En avgörande orsak till Wechels framgång var säkerligen, att den protestantiska befolkningen i Leipzig var misstänksam mot den katolske kejsarens postmästare och gärna trodde den Wechel-Stallmanska trycksakens uppgifter om att Sieber stod i fiendens tjänst. Det gjorde han säkerligen också, ty senare fick han som belöning av kejsaren en hög civil befattning som överproviantkommissarie.

Wechel rapporterade hela tiden till rikskanslern om konflikterna med Sieber. I mars 1632 skriver han och berättar att Sieber har varit i Dresden hos kurfursten för att »återställa postväsendet och klandra min ringa person. Han och hans postförvaltare försöker på allt sätt komma åt mig. Postförvaltaren heter Burckhart Kock, men han kokar med säkerhet inget gott, och är en vidunderlig 'practicus' som bland många andra här gärna skulle se att mitt 'Blättlein' – ovan nämnda 'Ordinar Post und Zeitung' – inte skulle kunna fortsätta att komma ut».

Den skämtsamma ton som Wechel anslår i brev till rikskanslern antyder kanske bättre än något annat den uppriktighet som rådde mellan postmästaren och regeringschefen, och som kanske förklarar Oxenstiernas förtroende för Wechel.

På ett tidigt stadium ingrep också kungen själv till försvar för sin postmästare. Redan i januari 1632 skrev han till kurfursten och framhöll Wechel som den ende rättmätige postmästaren i Leipzig och han betecknar därvid Sieber som »f d postmästare». Wechel själv kallar sig »Königl. und Churfürstl. Postmeister».

Under 1632 gav Wechel också ut en förordning som innehåller uppgift på orter dit post kunde sändas. Till Sverige gick posten två gånger i veckan. Portot betalades till Hamburg och dit nådde posten på fem dagar för en avgift av 5 groschen per lod. Till Köpenhamn kostade ett brev 10 groschen (enkel vikt).

I det tidigare omnämnda brevet till Schörling, som Wechel skrev från Erfurt, ger han också anvisning om hur svarsbrevet skulle hanteras. Porto måste betalas till Leipzig och breven skulle skickas i konvolut till postmästaren Christoffer Nicolai i Erfurt, annars skulle de inte komma förbi Sieber. Till dess att han får svar från Schörling – som han inte hört av på så länge, att han inte vet om han lever eller är död eller om han har skeppats över till Sverige – håller han inne korrespondensen. Så angelägen var han att Sieber inte skulle få insyn i hans brevväxling.

Sista vintern tog Gustav Adolf sitt vinterkvarter i Mainz – »den gyllene staden vid Rhen» – som han erövrat från spanjorerna, trots att de övermodigt hade lovat att försvara staden »mot tre kungar från Sverige».

På våren 1632 hade Tilly samlat en ny här och svenskarna förföljde honom söderut mot Nürnberg och München, dit man nådde i mitten av maj. På vägen anställdes en svensk postmästare i Augsburg. Postkontoret där är originellt eftersom det hade en kommission för granskning av brev – varmed förmodligen avsågs brevens innehåll.

Tidigare, under åren i Pommern, hade kungen haft för vana att resa hem över vintern för att avvakta bättre väglag och väderlek. Axel Oxenstierna stannade då kvar som högste styresman och befälhavare för trupperna, även om hans organisationsförmåga inte motsvarades av samma erfarenhet på det militära området. Han kom därför med tiden i motsatsförhållande till Johan Banér, som onekligen hade bättre hand med vapnen. Redan efter det första året skrev Oxenstierna hem till sin bror: »Gud vet, jag haver här besvär nog, större än någon i Sverige av mina medbröder tror». Det skulle dröja tio vintrar innan han kom hem, och de sista åren, efter kungens död, skulle bli de mest ansträngande för kanslern. I själva verket kom han inte hem till Sverige förrän i juli 1636, då hans postverk varit i gång i fem månader.

Ett ljudande minne

En lördag i början av november 1632 rastade fem svenska kavallerister från Livregementets grenadjärer i en liten stad vid namn Delitzsch i närheten av Leipzig. De hade, enligt vad en förnäm borgarfru i staden har antecknat, kommit från Stralsund med underrättelser till kungen, som nu var på väg från Bayern för att möta Wallenstein. Hon skriver att »dessa svenska ryttare äro till kroppsstorleken jättar, men deras ansiktsuttryck och ögon äro milda och mycket vänliga. Dessa tappra krigare tala icke mycket och göra ej mycket väsen av sig. Tyst och lugnt förrätta de sin tjänst. Med sina hästar umgås de såsom med kära vänner. Sveakonungens fromma, kloka, goda och modiga uppträdande har satt sin prägel även på hans krigare.»

Medan svenskarna – det var en officer, en trumpetare och tre meniga – uppehöll sig i staden, visade sig plötsligt en avdelning kejserligt fotfolk med två kanoner utanför stadens murar och begärde att stadsportarna skulle öppnas för dem. Man var just i begrepp att följa uppmaningen, då den svenske officeren befallde trumpetaren att skynda upp i rådhustornet och blåsa regementets igenkänningssignal. De kejserliga trupperna, som alltför väl kände igen denna signal från Breitenfeld, tog för givet att en större svensk styrka låg förlagd i Delitzsch, och fann för gott att ge sig av mot Leipzig.

Till minne av denna händelse och den underbara räddningen, blåste man länge varje lördagsmorgon klockan 10 denna svenska ryttarsignal från stadstornet i Delitzsch. På senare tid har av förklarliga skäl denna vackra

vana upphört, men just när detta skrivs når mig från Delitzsch ännu en fantasirik skildring av händelsen jämte den värdefulla upplysningen, att seden har återupptagits sedan fyra eller fem år – även om signalen nu oftast ljuder genom högtalare från en bandspelare.

Även i regementets hemort Örebro har signalen bevarats till våra dagar och den 6 november varje år blåses den från kanslihusets balkong. Lika högtidligt är det när regementet – I 3 – svarar för högvakten vid kungliga slottet i Stockholm. Då blåses signalen från den lilla staden Delitzsch av ingen mindre än vaktparadsfilatelisten Per-Anders /X 1/ Erixon.

En mindre trupp ur Livregementets grenadjärer uppträdde som hjältar i den lilla staden Delitzsch utanför Leipzig. De räddade staden och hyllas varje lördag med svenska ryttarsignaler från stadstornet. Från I 3:s kanslihusbalkong hör man samma signal den 6 november varje år. Men den som låter den rätta signalen ljuda när I 3 står för högvakten vid Stockholms slott är givetvis Per-Anders /X 1/ Erixon.

Efter kungens död

När kungen på våren 1632 lämnade Mainz för att följa efter Tilly mot Bayern, stannade Oxenstierna kvar som både militär och civil styresman. Wechel skriver den 28 mars och gratulerar honom till att ha blivit »General Gouverneur und Bewohlmechtigste Gesandten in den Reinischen und Frankischen orten zu Mainz und Frankfurt». På högsommaren, när kungen fick besvär med Wallenstein utanför Nürnberg, utförde Oxenstierna sin största militära insats i och med att han samlade förstärkningar och förde dem till kungen. På hösten återvände han till Mainz. Efter kungens död fick han, på nyåret, »fullmakt som fullmyndig legat i Tyskland att besluta om krig, fred och förbund».

Med kungens död fick kriget en helt ny inriktning och Oxenstiernas ansvar blev också tyngre. Redan i april 1633 lyckades han samla protestantiska parter till det förut nämnda Heilbronnförbundet och det därpå följande Frankfurtkonventet. Samtidigt fortgick kriget och kom in i ett allt hårdare skede. Särskilt Wallensteins hoprafsade legosoldater gjorde livet allt svårare för civilbefolkningen. Banér höll till en början hårt på krigstukten enligt kungens modell, men det svenska inslaget i arméerna blev allt mindre. Säkerligen tog de svenska trupperna efter de kejserliga när det gällde att skaffa sig fördelar, och de skräckhistorier om svenskarna som berättas är helt säkert inte utan grund. Myterier uppstod allt som oftast.

350-årsdagen av slaget vid Lützen högtidlighölls bl a med en minnespoststämpel – här på frimärken från 450-årsminnet av tyska bondekriget.

För Oxenstierna följde motgångar. Nederlaget vid Nördlingen bröt sönder det protestantiska förbundet, Sachsen slöt fred med kejsaren och vände sig mot sina tidigare vänner. Oxenstierna reste till Paris och inledde förhandlingar med kardinal Richelieu och lyckades – till priset av Elsass – utverka ekonomiskt och väpnat bistånd. Men »vi äro råkade i en besvärlig stat» skrev han till Rådet i Stockholm, »låta vi difficulteterna överväga oss, så är det med oss gjort». När Oxenstierna återvänder till Magdeburg inträffade ett av de nämnda myterierna, staden hölls huvudsakligen av tyskar och till en mindre del av svenskar och livländare. Oxenstierna hölls fången till dess att Banér uppenbarade sig.

Samtidigt pågick under hela sommaren långa och omständliga fredsförhandlingar till dess att det svensk-polska fördraget kunde slutas i Stuhmsdorf den 2 september 1635.

I omedelbar anslutning till detta fördrag skrev alltså Oxenstierna det först i denna artikel återgivna brevet till regeringen, om inrättande av ett svenskt postverk. Med hänsyn till det kaotiska läget som rått hela sommaren är det anmärkningsvärt att Oxenstierna kunde samla sig till en sådan överblick av läget hemma i det avlägsna Sverige. Redan i juni, när Sachsen lämnade sina bundsförvanter och gick över till fiendesidan, försvann stödet för ett svenskt postkontor i Leipzig och Wechel drevs därifrån. Han vände sig till Oxenstierna med bön om hjälp och tjänstgjorde möjligen någon månad vid postkontoret i Hamburg innan han skickades hem den 26 augusti.

Tidigare okänt svenskt postkontor fanns vid tiden för Westfaliska freden i Aschersleben, strax söder om Magdeburg. Postmästaren hette David Richter.

Men än en gång skulle ett svenskt postkontor upprättas i Leipzig. Det var när Torstensson efter det andra slaget vid Breitenfeld i november 1642 erövrade staden. Men det berörde inte Wechel, som då både hade fullgjort sitt uppdrag som skapare av det svenska postverket och avslutat sin levnad. Inte heller Sieber fanns då kvar i staden.

I Aschersleben,
strax söder om Magdeburg, inrättades också ett svenskt postkontor, som fanns där ett par år från 1648. Det har inte tidigare varit känt, men kunde beläggas med sin »Cron zu Schweden Postverwalter David Richter» när 335-årsdagen firades år 1983.

David Richter var född 1622 och kom till Aschersleben, troligen tillsammans med den svenska armén, år 1648. Samma år finns han upptagen i kyrkoarkivet S:t Stephani i Aschersleben som »Postverwalter der Cron zu Schweden». Samtidigt var han värdshusvärd på »Zum schwarzen Adler» – ett värdshus som i dag återfinns som ett obetydligt glasskafé.

När den svenska armén drog sig tillbaka den 31 oktober 1650 överlämnade den svenske översten Ulrich Block stadens nycklar till stadsrådet. David Richter stannade kvar i staden, där han avled 1691. Men hans namn förekommer aldrig mer i samband med posten. Däremot fortsatte han sin verksamhet som bryggare, värdshusvärd och handelsman.

I Aschersleben stadsarkiv kan man vidare utläsa, att tillvaron mitt under brinnande krig var ömsom lugn och stilla, ömsom hård. Från juli 1640 till i april 1641 var kapten Hans Jakob Herrmann svensk stadskommendant. Av någon anledning måste han köpa en häst åt sin företrädare, major Hans Buringh, och för den fick han betala 36 Thaler. Tillsammans med en ryttmästare Carol Berk hade Herrmann på stadens bekostnad druckit Gose – Aschersleben specialdryck – för inte mindre än 24 Thaler, 15 Groschen och 6 Pfennige. Men Herrmann hade också möjlighet att skicka ett bud till Halberstadt med vildänder. Från 1644 berättas att staden ofta måste ställa upp med 20–30 bud, av vilka många avled på grund av de ansträngningar och den misshandel de utsattes för av svenskarna.

Svenska postverket uppstår
Den 17 oktober 1635 läste Per Banér upp kanslerns brev av den 26 augusti i Rådet. Därav framgår att brevet hade medförts av Wechel, som efter att ha blivit fördriven från sin tjänst i Leipzig hade bett Oxenstierna om en annan befattning och för en kortare tid fått anställning vid postkontoret i Hamburg. Oxenstierna föreslår honom därför, som »en god redelig man, som postväsendet väl förstår» att göra upp ett förslag till hur posterna i Sverige skulle kunna ordnas. Men, tillägger Oxenstierna, eftersom han först någon tid måste göra sig bekant med vägarna, på vilka posterna skall läggas, bör han tills vidare få något till sitt nödtorftiga uppehälle. Rådet tilldelade därför sin nye postmästare en summa av 100 daler silvermynt så att han kunde inrätta sitt hushåll. Dessutom fick Wechel disponera en »postmäste-

rivåning» i gamla Riddarhuset vid Tyska Prästgatan och enligt Riddarhusets räkenskaper ställdes lokalerna i ordning för en kostnad av 237 daler.

I Rådet hade man den 9 oktober diskuterat den blivande postinrättningen, och där fastslogs i stora drag dess omfattning. »Mentes vara nog, att 2 reste ordinarie till Norlanden, 2 till Finland, 2 till Kopparberget, 4 till Östergötland därsammastädes de skiljas åt, 2 till Kalmar, 2 till Elfsborg etc. Så skall ock visse gångande poster förordnas i Nyköping, Norrköping, Linköping och Jönköping.»

Men helt enigt var Rådet inte om nymodigheten. Greve Per Brahe framhöll att adeln på landsbygden skulle kunna ha behov av egna sidoposter med anslutning till det allmänna postnätet. Detta är säkerligen grunden till den annars svårbegripliga meningen i 1636 års postförordning, som i § 13 säger: »Var och en postförvaltare, som mottar eller finner i en öppen postsäck brev som skola skickas till adelen uti hans grannelag, antingen det är på högra eller vänstra sidan, dem skall han vara skyldig att genom en annan att fortskicka». Brahe, som en tid varit Oxenstiernas ställföreträdare i Tysk-

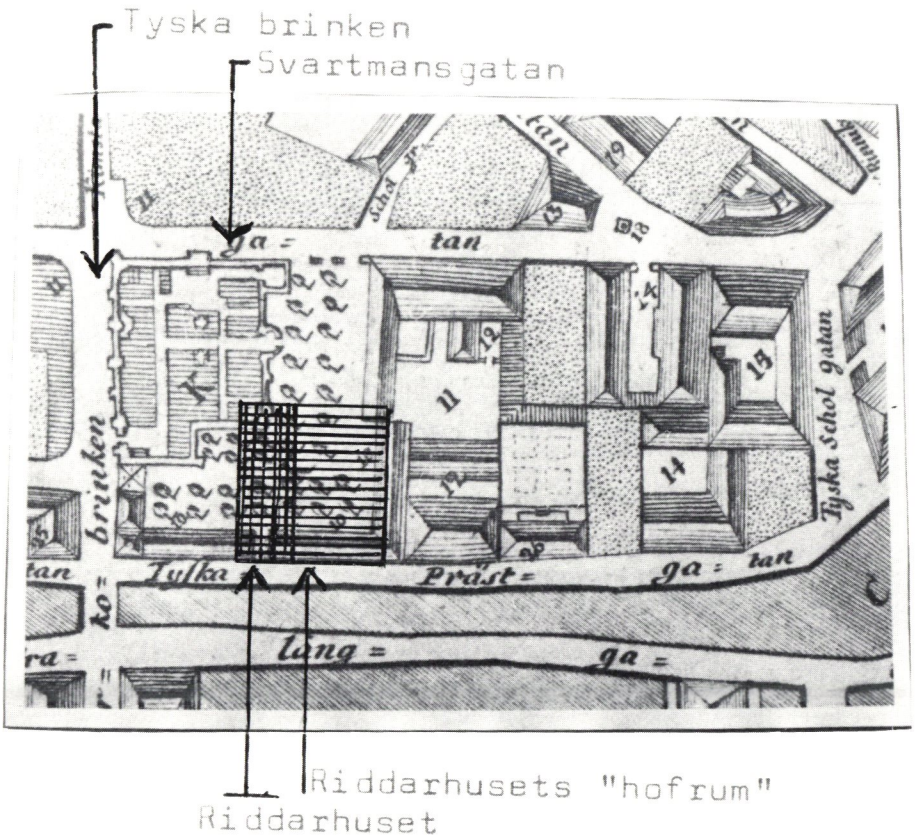

I kvarteret Juno, mellan Svartmansgatan och Prästgatan i Gamla stan inrättades vårt första postkontor i gamla Riddarhuset. Där fanns det kvar till utgången av 1642.

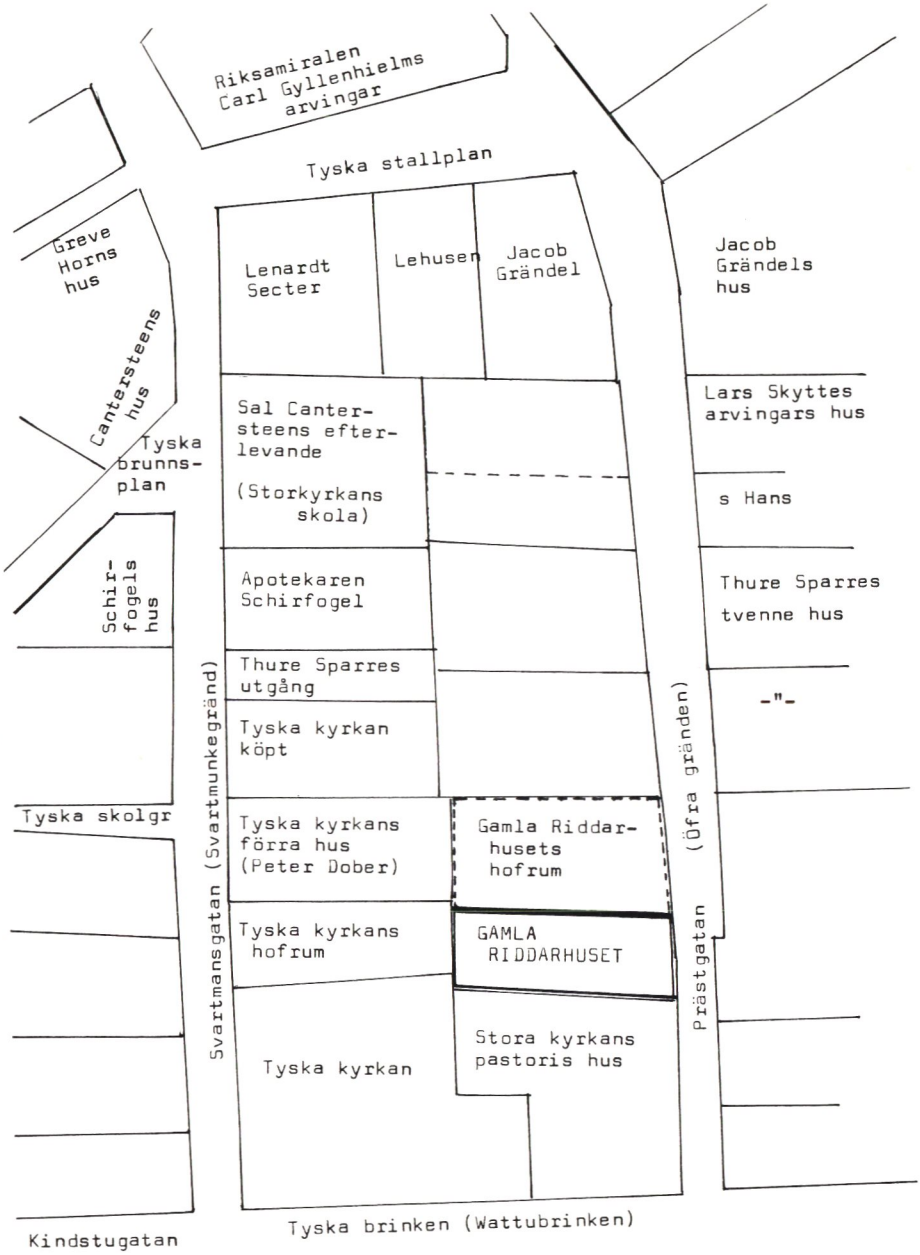

Ägandeförhållanden i kvarteret Juno där postkontoret inrättades i gamla Riddarhuset. Riddarhusets »hofrum» avser gårdsplan som hörde till fastigheten.

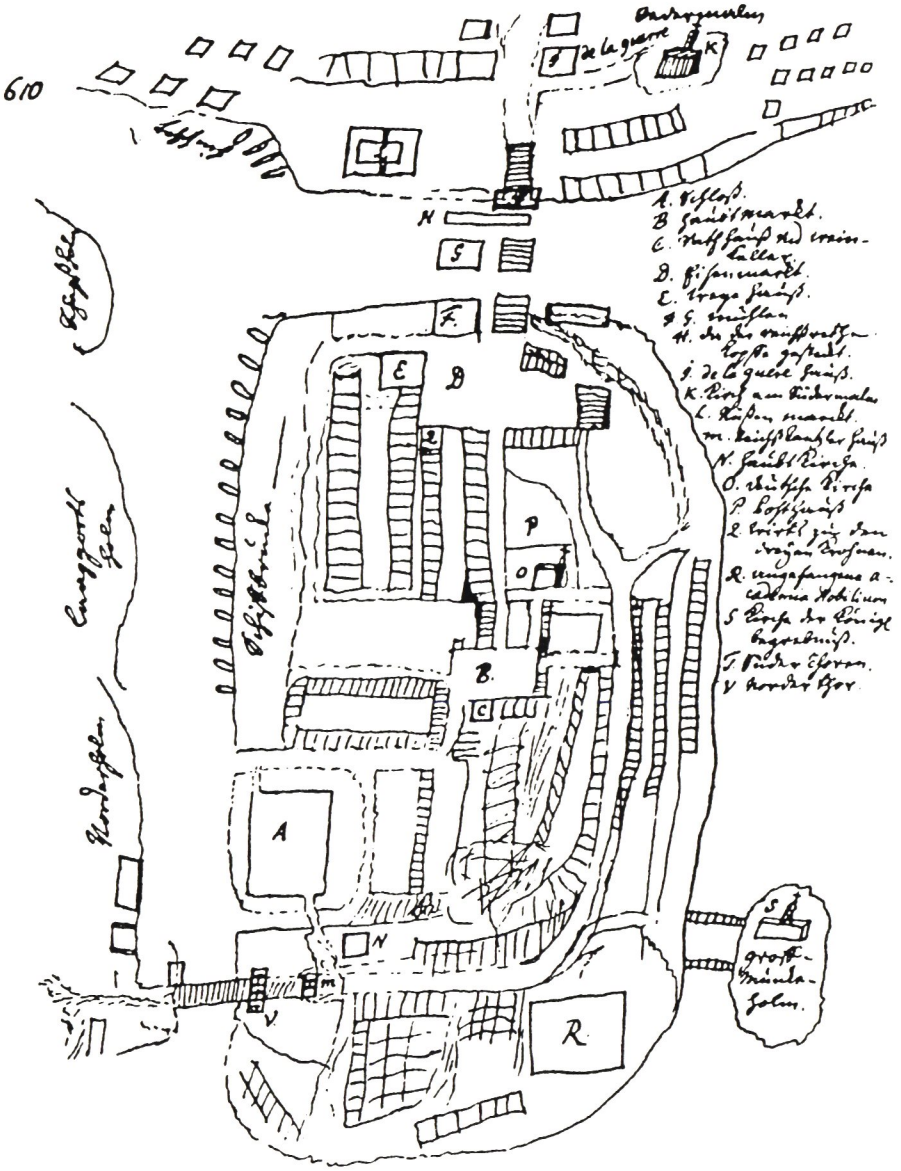

Centralt i staden, mellan »Haubtmarkt» (B) och »Eisenmarkt» (D) låg vårt första postkontor i »Posthauss» (P) intill »Deutsche Kirche» (O). Ännu fem år efter det att postkontoret flyttat till Storkyrkobrinken kallas alltså på denna kartskiss från 1647 gamla riddarhuset för »posthuset» trots att ridderskapet hade sitt säte där ända till 1660. Nya Riddarhuset är under uppförande sedan 1642: »angefangene academia Nobilium» (R).

land, hävdade i alla sammanhang adelns och framför allt grevarnas förmåner. Gentemot Oxenstierna förde han en ständig strid om ätternas grad av förnämhet. »Ståndеn bör inte vara lika som fyra svinafötter» var hans uppfattning om jämlikhet.

Den 20 februari 1636 utfärdades så den bekanta »Förordning om Post-Bådhen» som blev svenska postverkets stiftelseurkund. Samma dag utfärdades också ett beställningsbrev för Andre Wechel – som numera kallas Andreas eller rent av Anders Wechel – att med »flit och trohet dirigera postväsendet i riket». I detta beställningsbrev utlovades han ett årligt underhåll av 600 dalar silvermynt, inräknat de postpengar som kunde inflyta det första året. Dessutom skulle han disponera fri våning i Stockholm till dess att ett speciellt posthus kunde ställas till hans förfogande.

Den våning som tillhandahölls för generalpostkontoret och som bostad åt Wechel var belägen i gamla Riddarhuset vid Prästgatan i Gamla stan. Om själva byggnaden vet man inte mycket. Tomten hade förvärvats av Ridderskapet efter en brand den 1 september 1625. Från 1627 till 1660 användes det för adelns sammankomster.

Fastigheten hade en längd av 25,5 meter och en bredd utmed Prästgatan av 9,2 meter. Den omfattade två våningar med en större sal i varje plan. Den i övre våningen, som var utrustad med en vit kakelugn, användes som egentlig riddarhussal. Undre våningens sal, som också hade en kakelugn, dock icke vit, kallas Contoiret, och det var förmodligen där, som postkontoret fick hålla till. Viss ombyggnad företogs till en kostnad av 237 daler, men redan efter några få månader talas om att ytterligare ett eller två rum skulle inredas för Wechels räkning.

Wechel hade sålunda i sitt beställningsbrev fått löfte om att utan kostnad få disponera denna våning för såväl postkontor som bostad. Men Ridderskapet var inte med på denna uppgörelse. Under 1640-talet hade man börjat bygga det nya Riddarhuset, och när kostnaderna började hopa sig börjar man undersöka möjligheterna till inkomster. År 1649 beslutar man att kräva postmästaren på hyra retroaktivt, åtminstone 100 daler om året. Då hade man redan i flera år framfört samma krav både till Wechels änka och hans son, men allt utan resultat. Ännu vid 1652 års riksdag var frågan uppe till behandling fastän Posten då sedan tio år hade lokaler på annat håll i staden. Riksdagen avstod också från något yrkande, med motiveringen att »postmästaren var antagen snarare till att bevara huset än till att giva något därför». Om detta skall tolkas som att postmästaren åtagit sig någon form av tillsyn av huset även efter avflyttningen, är helt oklart.

Från tiden som generalpostmästare i Stockholm finns bara ett brev av Wechels hand bevarat. Det är daterat den 18 februari 1637, nära nog på årsdagen av hans tillträde av tjänsten. Brevet är ställt till Johan Fegraeus, adlad Strömfeldt, svensk resident i Helsingör, och påtalar försening av posten från Hamburg. Tidigare har den regelbundet kommit till Stockholm på torsdagar, men under de senaste månaderna har den kommit fram först på fredag afton eller på lördagen, och rikskanslern har därför inte hunnit

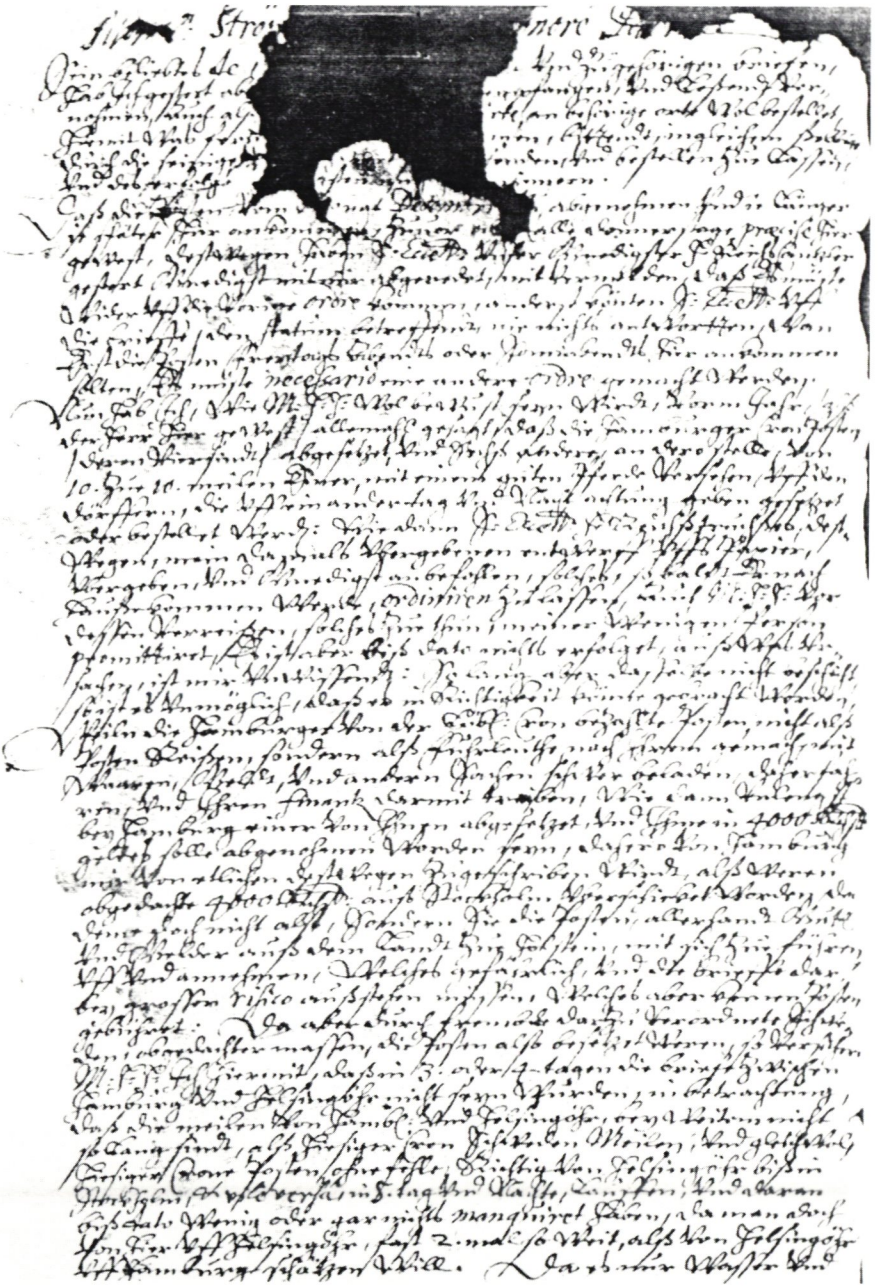

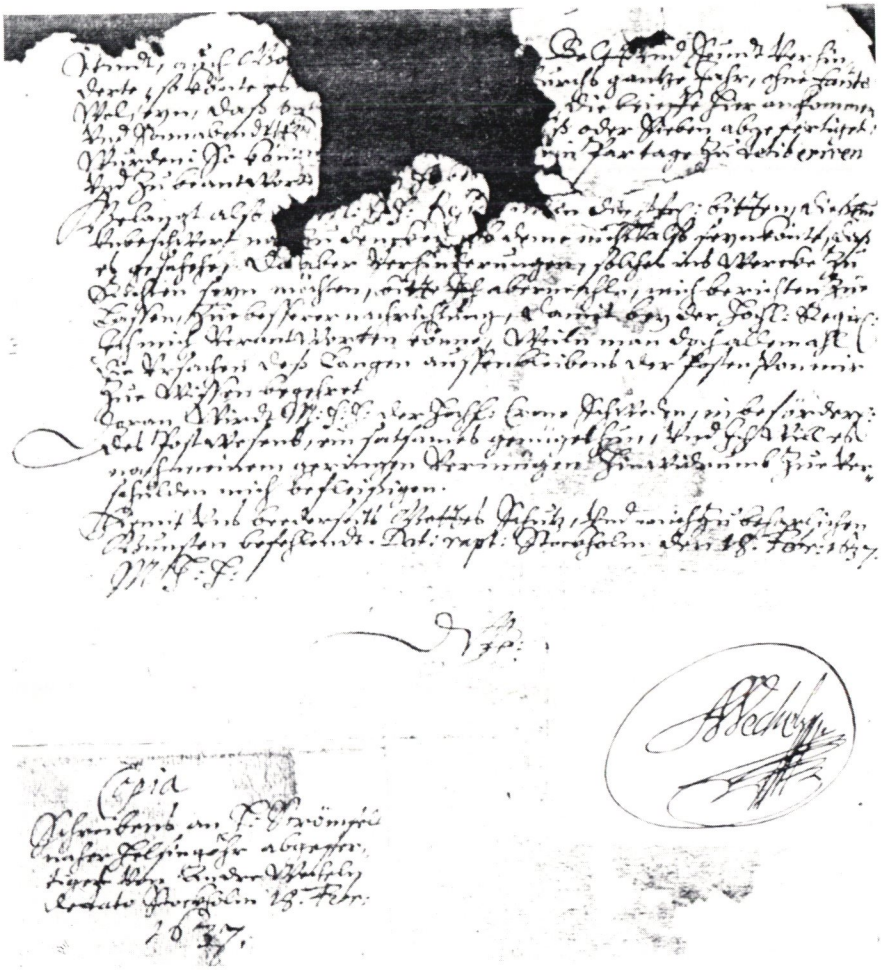

Det enda bevarade brevet av Andre Wechel under tiden som svensk generalpostmästare skrevs den 18 februari 1637 till residenten i Danmark. Det handlar om att posten till Stockholm från Hamburg har kommit sent fram under ett par månader, och Wechel föreskriver åtgärder till bättring. Detta är en kopia av brevet, skriven av Wechel för Oxenstiernas räkning.

besvara brev med omgående post. Det visade sig att postiljonerna – som färdades hela vägen från Hamburg till Helsingör – hade börjat åta sig andra uppdrag och befordrade gods och pengar med forvagnar. Wechel krävde nu att posten skulle befordras inte bara med ridande bud, utan också att sträckan skulle delas på sex bud, som var och en bara skulle rida tio mil.

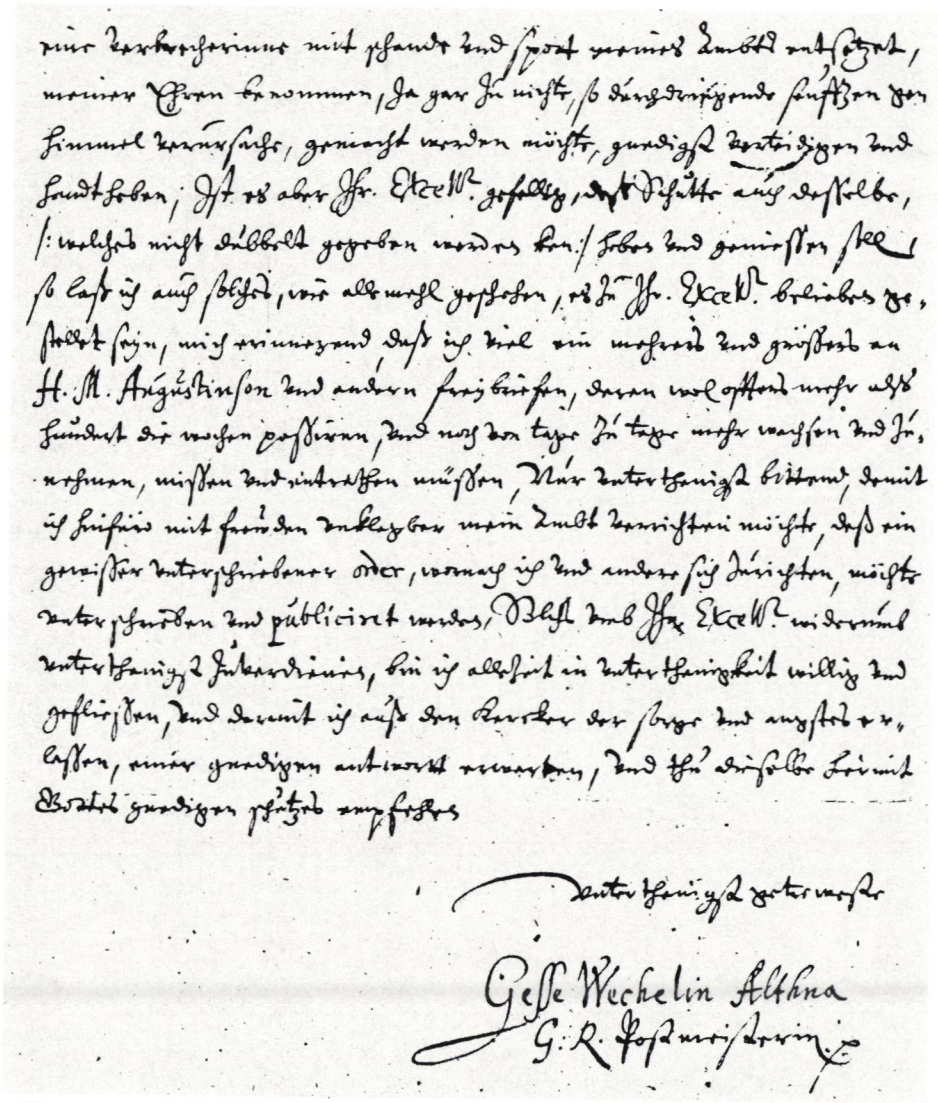

Slutet av ett odaterat brev, där »Gesse Wechelin Althna» ber Axel Oxenstierna att en underskriven order publiceras till efterrättelse för henne och andra, så att hon inte skall behöva »lida spott och spe» som en förbryterska. Troligen är det denna begäran som har utmynnat i att stadsfästelsen av den 25 oktober 1638 har utfärdats. (Sid 123).

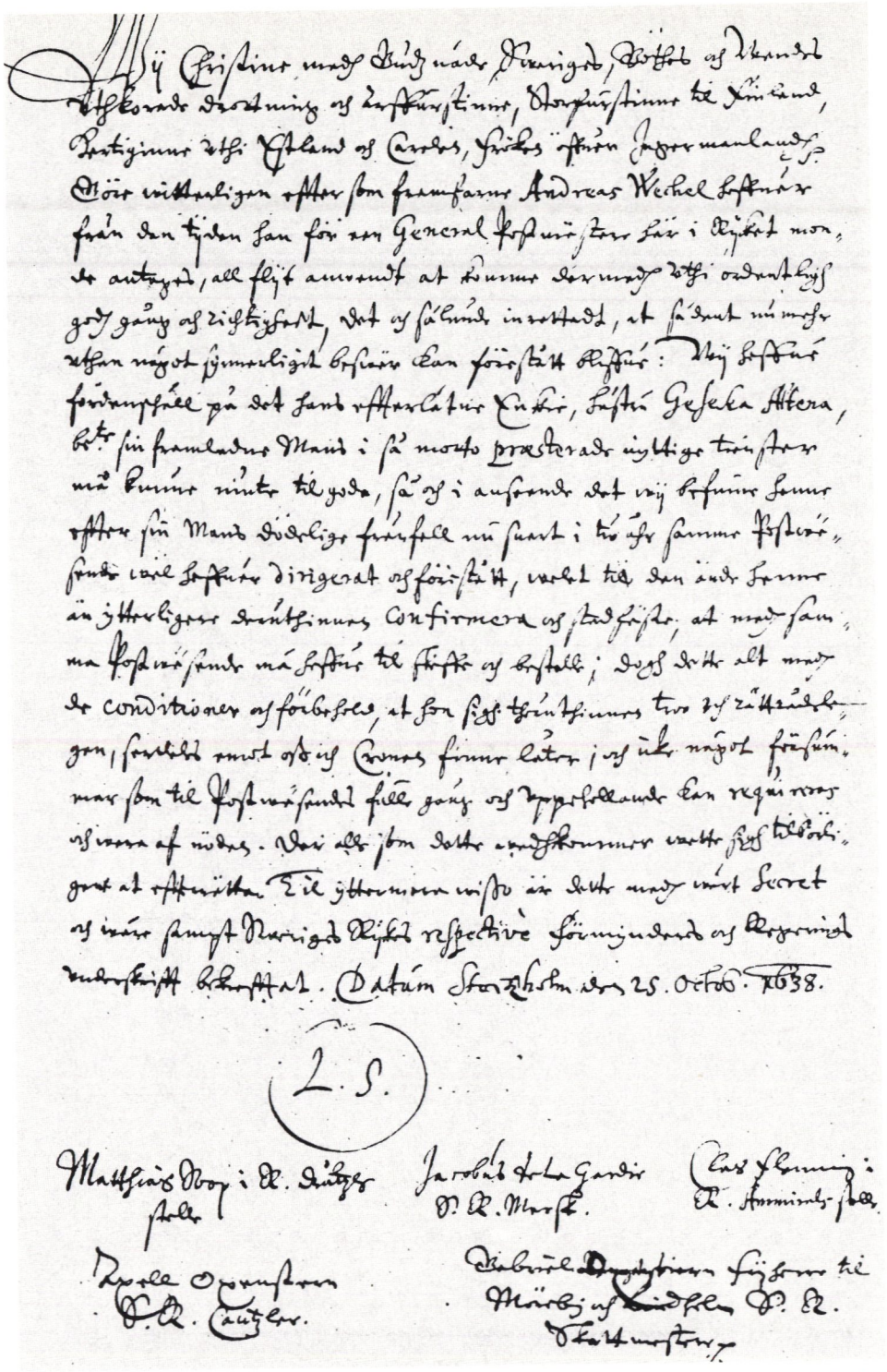

Förmyndarregeringen konfirmerar och stadsfäster den 25 oktober 1638 att Geska Altena Wechel »må haffua och bestella med Postwäsendet» eftersom det numera »uthan något synnerligt beswär kan förestått bliffua».

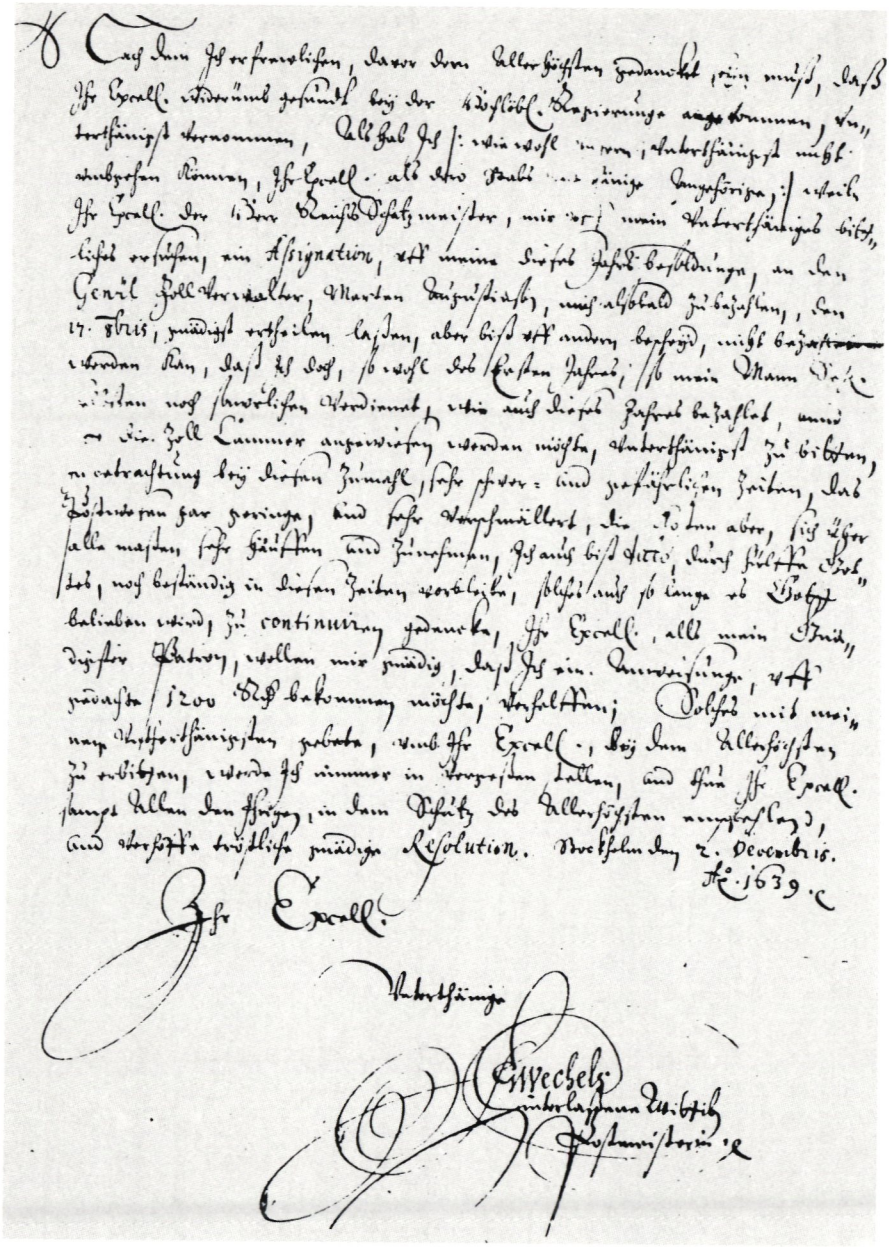

Redan den 2 december 1639 har postmästarinnan anledning att be rikskanslern om uppdrag åt generaltullförvaltaren att betala ut arvodet för de två första åren. Det är svåra tider och postväsendet ger allt mindre medan kostnaderna ökar »über alle massen».

Detta brev är intressant så till vida, att det visar de dagliga problem som postchefen hade att ta itu med i ett postverk som just skulle fylla ett år. Det är också av stort historiskt värde eftersom det är det enda bevarade brevet som Wechel skrev under sin tid som chef för svenska postverket. Eller, rättare sagt, det som är bevarat, är en kopia av brevet till Strömfelt, men även kopian är skriven av Wechel personligen, för Oxenstiernas räkning. Brevet har också betydelse när det gäller att fastställa Wechels tjänstetid. Han avled nämligen redan under 1637 och av andra tidsangivelser har man trott sig kunna fastställa tiden till juli eller augusti.

Det visar sig emellertid, att pfaltzgreven Johan Casimir *redan den 1 maj 1637* skriver till rikskanslern, för att i enlighet med ett löfte till Wechel på dennes dödsbädd, böna för att Wechels efterlämnade änka Gese, åtminstone för en tid, skulle få uppehålla makens tjänst. Vår förste postchef fick alltså en tjänstetid av bara omkring ett år och två månader.

Ett fall för JämO

Man har all anledning att förmoda att Wechels »hinterlassene Wittib» hade förmåga att även utan pfaltzgrevens förbön kunna tala för sig och »sitt postväsende». Hennes efterlämnade brevväxling handlar så gott som uteslutande om hennes personliga förmåner och angelägenheter; om postgången sägs inte mycket. I ett brev som saknar datum, men som bör vara skrivet under året 1645 efterlyser hon den pension – »ein ziembliches gnaden geldt» – som så generöst medgivits henne, men ännu inte utbetalats. Däremot har Riddarhusets sekreterare krävt henne på hyra för postvåningen, trots att man redan i beställningsbrevet för hennes make har lovat fri våning till dess att ett posthus kunde anskaffas.Gese Wechel vill ha ut sin pension för att kunna resa till Lybeck och sköta sin vacklande hälsa.

Ännu ett år senare, när sonen – även han med namnet Andreas Wechel – tar upp samma fråga, är tvisten olöst. Sonen omnämner styvmodern som sin »Sehl Stief-Mutter» och man kan därför förmoda att hon avlidit i Lybeck.

Men dessförinnan har änkan under nära sex år varit chef för postverket i Sverige. I ett brev som sannolikt har skrivits under år 1638, ber hon om en underskriven och publicerad order om att förestå postverket, »efter vilken jag och andra kan sig rätta». Som svar härpå konfirmerar och stadfäster Rådet att »hon med Postväsendet må hava till att skaffa och beställa». Som grund anförs att hon nu i snart två år har dirigerat och förestått samma postväsende, som hennes make har använt »all flit» för att sätta i god och riktig gång, *»så att det nu utan något synnerligt besvär kan förestått bliva».* Detta är ett konstaterande, som många senare postchefer kan ha haft anledning att begrunda, när »föret i portgången» fortfarande, efter betydligt längre tid förefallit dem tungt och besvärligt.

Gese Wechels – ibland kallas hon Geska eller Giesa, men själv skriver hon under sina brev med »Gesse Wechelin Althna, Sveriges Rikes postmästarinna», när hon inte bara skriver »Andre Wechels hinterlassene Wittib» –

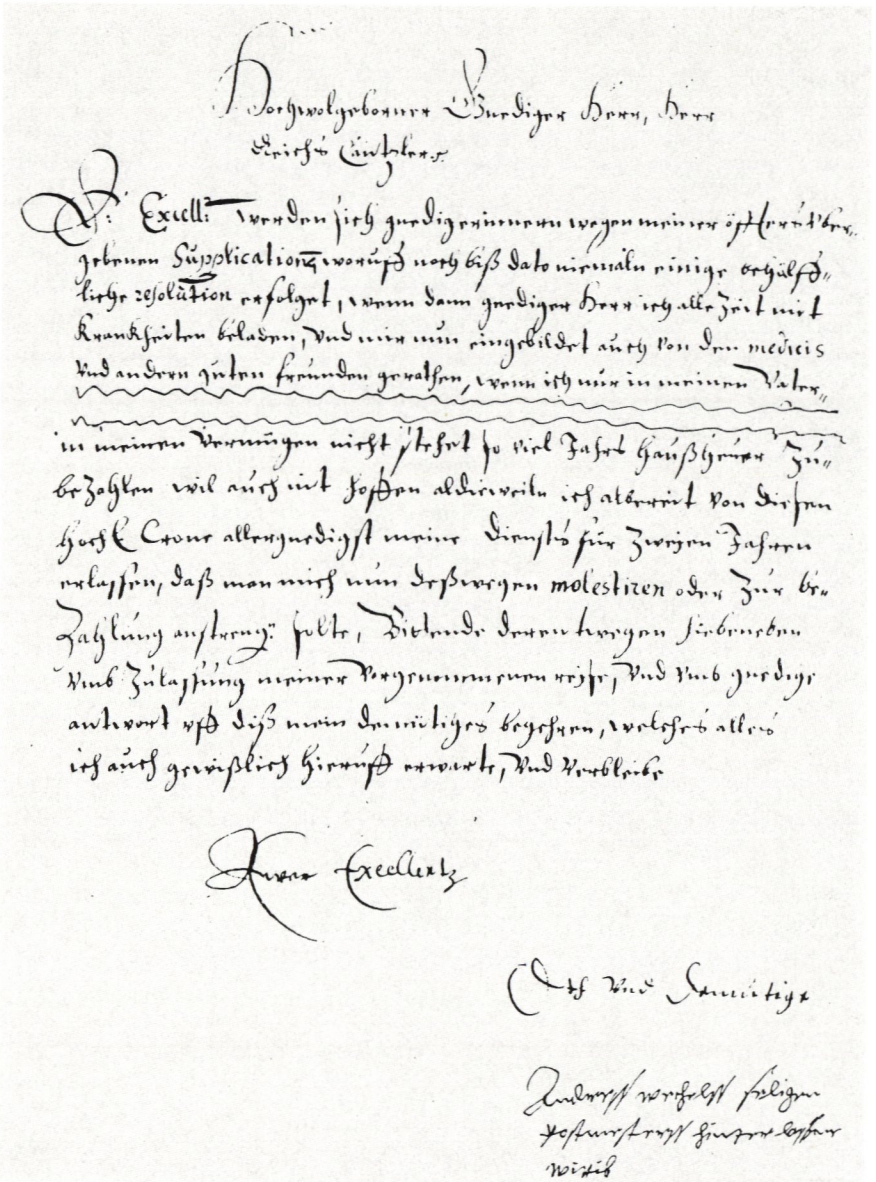

Början och slutet av ett odaterat brev från »Andress Wechelss seligen postmesters hinterlassene Wittib» till Axel Oxenstierna med påminnelse om två års utebliven pension (bör därför vara skrivet under 1645). Hon har för avsikt att resa till Lybeck för att där återvinna hälsan. – Den drivna skrivarstilen avviker markant från underskriften.

kvalifikationer för ämbetet har diskuterats ingående, och de var säkerligen diskutabla. Residenten i Hamburg, Johan Adler Salvius, känner henne väl, eftersom hon varit »tjänstepiga» hos hans företrädare där. Han har ingen hög tanke om henne. Hon uppehöll dock tjänsten till slutet av år 1642, då hon av Rådet tilldelades en pension av 400 daler om året samt befrielse från skatt så länge hon vistades i landet.

I detta avskedsbrev sägs, att denna »ärliga och dygdesamma Giesa Althna Wechel» har förestått postväsendet, men att man nu kommit att betänka, att hon *»såsom en kvinnsperson och eljest av sine svag- och olägenheter icke förmår de besvär som därvid falla, sustinera»*.

För »vanliga» postmästaränkor blev det under lång tid regel, att de fick sitta kvar under ett »nådår» med en pension som vanligtvis drogs från vikariens lön. Tanken var att hon skulle gifta sig med lämplig person som kunde »konservera huset». Om hon gifte sig med någon annan utlystes tjänsten, även om det ibland kunde ta många år innan hon bestämde sig.

Först 1684 har kanslikollegiet uttalat, att med hänsyn till att postmästarna skulle ha inspektion över postbönderna, så skulle ingen postmästaränka få behålla kontoret längre än under nådåret. I en skrivelse från K Maj:t den 16 juni 1691 uttalas att »med postmästaretjänsten i gemen, särdeles vid de angelägnaste postkontoren, således är beskaffat, att de fordra dugelige och skickelige *manspersoner,* och att en stor oreda uti verket har varit inkommen därigenom att man har lämnat änkorna vid förvaltningen». Därför förordnades att *inga änkor eller kvinnors personer skulle beklädas med postmästaresysslor,* eftersom deras sätt att sköta tjänsten i flera fall lämnat alltför mycket övrigt att önska. Dock fanns det även flitiga hustrur, som skötte sin uppgift till allmän belåtenhet.

År 1859 bestämde riksdagen att ogift kvinna kunde bli myndig vid 25 års ålder, men att anmälan borde ske hos vederbörande domstol, om hon ville utöva myndigheten. Under riksdagsbehandlingen uttalades många intressanta synpunkter. Någon framhöll, att han mycket väl kände till att det fanns länder där kvinnan kunde bli myndig. Norge var ett sådant land. Där kunde kvinnorna *t o m bli postförvaltare.* »De måste ock till sådana platser befinnas särdeles lämpliga, då man besinnar den dem liksom medfödda skickligheten uti fortskaffande av nyheter». Han förvånade sig bara över att motionärerna inte hade föreslagit att även hos oss tilldela kvinnorna sådana befattningar.

Först 1863 skulle kvinna medges att få statlig tjänst. I postverket gällde det främst anställning som poststationsföreståndare. Från 1871 kunde hon också anlitas som extra biträde eller tillfälligt biträde vid postkontor.

Men allt detta gällde givetvis bara så länge hon var ogift. I och med äktenskapet blev hon åter omyndig.

I ljuset härav var det sålunda unikt att en kvinna blev chef för Postverket och att verket åtminstone för en tid tillämpade den moderna principen att varannan verkschef skulle vara man och varannan kvinna. Så långt har knappast något annat verk nått ens efter trehundrafemtio år.

Slutet på ett inledningsskede

Under den Wechelska perioden grundlades postlinjerna över hela Sverige, Finland och i Östersjöprovinserna. Men det skulle dröja ett halvt sekel innan Postverket organisatoriskt fann sin form, först under 1600-talets sista år utfärdades en instruktion för en »director över postväsendet». Även om verket fortfarande stod under kanslikollegiets överhöghet, hade ett första steg tagits mot ett självständigt ämbetsverk.

De trehundrafemtio år som gått har helt naturligt medfört många och stora förändringar för ett verk som så nära har följt samhällets utveckling och behov. Snabbast och mest genomgripande har utvecklingen varit under efterkrigstiden. De senaste tre decennierna har medfört lika många »postala revolutioner» och de senaste tre generaldirektörerna har tagit djärva grepp när det gällt att anpassa det gamla verket till dagens föränderliga – och ibland förunderliga – värld. De samtidiga kraven på rationell användning av dataålderns möjligheter och en omvandling av ämbetsverket till ett kundvänligt serviceorgan har ibland medfört en svår balansgång, men det är ett postverk i helt modern skepnad som står inför sitt jubileum. Vilka ytterligare krav som i framtiden kommer att ställas på Postverket »gibt die Zeit», som Andre Wechel ofta uttryckte sig.